

Four Eras of Sinology in Islamic Iran history; from the Advent of Islam up to the Islamic Revolution of 1979

Seyyed Ali Mazinani ¹

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of History, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

E-mail: s.a.mazinani@atu.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:
9, December, 2023

In Revised Form:
22, January, 2024

Accepted:
14, February, 2024

Published Online:
20, September, 2024

Among various civilizational categorizations ever suggested, the Eastern-Western category is one the most accepted stereotypes. In the Eastern side of human civilization, without any doubt Iran and China, enjoying unique historical continuity, were indispensable pivots whose relations possessed meaningful connotations to the human civilization universally. Multiple authors have long investigated into the developments of Irano-Chinese relations yet the very matter of knowledge on China among the Iranians has not been individually studied so far. Thus, concentrating on the issue of the Iranian's knowledge on China, this paper aims to trace out the stream of this knowledge down to the present day. To achieve to the mentioned end this study has employed "Historism" as its methodological approach for tracing, periodization and conceptualizing the developmental course of the Iranian's knowledge on China. Our findings illustrate that the developmental course can be sequenced as follows: the era of Mythic-Epic Knowledge (the 7th to 14th centuries) where prominent classic authors like Tabari, Bal'ami or Dinwari display China as a far and powerful land in which all stuffs exist in its utopian perfection. The era of Interactive-Communicative Knowledge (the 14th to 16th centuries) where The Ilkhanid acknowledged the Chinese Ming dynasty as their elder brother. Books of Khawja Rashid al-Din Fazlallah, Bonakati, and Zakaria Qazvini contain firsthand information conveyed by the Chinese officials who visited Iran. The era of Reading Knowledge (the 19th to the first half of 20th century) where all authors owed to the western books and press all what they knew about China. Finally, the era of Academic Knowledge (the second half of 20th century) where following the establishment of modern state in the two countries and the inception of diplomatic dealings between them, the knowledge on China in Iran entered into the academic atmospheres and proceeded by figures like Abbas Iqbal, Ali Mazaheri and Abbas Tashakkori.

Keywords: Iran, China, Kitay, Sinology, Historiography, Itinerary

Cite this The Author(s): Mazinani, S. A., (2024). Four Eras of Sinology in Islamic Iran History; from the Advent of Islam up to the Islamic Revolution of 1979: Historical Sciences Studies Vol.16, No 1, Serial No.37 –Spring- Summer, (253-282).

[DOI:10.22059/jhss.2024.376209.473707](https://doi.org/10.22059/jhss.2024.376209.473707)

Publisher: University of Tehran Press

1. Introduction

Until today the representation of China in Persian literature, especially in mythical texts, has frequently been noticed by a multitude of researchers. However, the representation of China in the Iranian-Islamic historiography and the Iranian's knowledge of China's territory and history, which is rich just as that of the literature, has mainly been left disregarded. Works by Henry Yule, Ali Mazaheri, Hossien Gharchanlou, Mohammad-Bagher Vosoghi contain remarks on that Iranian knowledge but their main concern is contacts as well as land and maritime traffic among this two territories not the image of China in the Islamic-Iranian historiography during a millennium-lengthed period. The present research seeks to elucidate the evolution of this knowledge along multiple historical periods

To achieve its goal this article aims to apply "Historism" to approach Iranians' knowledge as an "individuality" which possesses its particular "evolution". The mentioned method authorizes the historian for "periodization" the evolutionary process of Iranians' prospect on China according to its internal logic of evolution and, in the main time, "conceptualize" behaviors, experiences, and expectations of the historians and authors through suitable concepts.(see Rickert, 1985; Meinecke, 1972; Troeltsch, 1912).

There was four main era in the sinology of the Iranian succeeding the emergence of Islam. In the view of sinology, from the first up to the seventh centuries A.H. the Iranian undertook their unique way. Indeed, there was a broad land and marine ties between Iran and China in the Sassanid era. The body of knowledge stems from this ties, (see Yule, 1913; Stein, 1907; Lamb, 1964; Whitehouse, 1971) however, were fall in oblivion or excluded from official text along the three first centuries of the Islamic age. In the eye of Tabari (1994), Bal'ami (1997), or Dinewari (2004) China means a far yet powerful land which harbors the best and the most perfect of all existing stuff and suggests enormous surprises. Soleyman Sirafi's work (2002), for the first time, illustrates the political, social, cultural and judicial aspects of the Chinese society for the Iranian and virtually takes the first step to introduce the Interactive-Communicative knowledge of China. Although this initiation was proceeded by Abd al-Hay Gardizi (1984) and Sharaf al-Zaman Marvzi (1942) it didn't reach to the level of the mainstream and merely succeeded to survive under the dominant Mythic-Epic knowledge up to the eve of the Mongol invasion. Following the emergence of Mongol's global empire and its Iranian offshoot, i.e. the Illkhanid dynasty, the Interactive-Communicative knowledge was practically introduced. Alongside individual initiations, this new type of knowledge was largely boosted by unprecedented state patronage. Indeed, the Illkhanid assumed the Chinese Mongol sovereignty as their big brother. Thus, works by Khawja Rashid al-Din Fazlallah (2006), Zakaria Qazvini (1993), and Bonakati (1968) contains definite and first-hand data from the Chinese who travelled back and forth between the two states. Later, in this age of Interactive-Communicative knowledge frequent exchange of diplomatic delegations as well as smooth stream of trading caravans between Iran and China led to compilation of traces by Ghias al-Din Naqash (see Khwand Mir, 2001) and Seyyed Aliakbar Khatayie (1978). Their works are not a mere body of information on China anymore. They have transcended the surface and sought after the ruling spirit beyond the Chinese civilization and finally met it in "the spirit of law" and "the spirit of discipline". Since the middle of the Qajarid era, when the Iranian showed a decisive passion to discover the universe they were surrounded by, the destitute and despotism that seized the two countries alike pushed the Iranian authors to assume China as a replica to their impoverished homeland. All Iranian authors in this period were depended on the western publications to acquire data about China. For example, Ghahraman Mirza Sallour (1995) regarded China, in the both the age of empire and the age of republic, as a destitute country which looking upon it could console him partly about the desperate condition of his motherland. Meanwhile, Abd al-Hossien Khan Sepehr (2007) and Majd al-Eslam Kermani (1978) detected in the China's indecisive march toward the system of republic slight rays of hope which can implies as a motivation and a stereotype to Iran. Upon the appearance of the modern state in the both countries and establishing diplomatic ties the Sinology entered into the Iranian academic milieu. First Abbas Iqbal (2004) introduced the Chinese side of the Mongol Empire

to the Iranian academic atmosphere. Later, Ali Mazaheri (1993) inspired with his Sinocentric ideas about the global order and aiming to challenge the Eurocentric premises about the roots of the world civilization, corrected and annotated three Iranian travelogues on China and published them in his two volumes Silk Road. Finally Abbas Tashakkori's book was released (1978) as the first research which ever compiled by an Iranian author of the modern time that directly draws upon Chinese sources. Hence, the aforementioned endeavors heralded the dawn of Academic knowledge on China in Iran. Therefore the Iranian sinology can be categorized into four main eras namely the Mythic-Epic era (from the 1st up to 7th A.H. centuries), the Interactive-Communicative era (the 7th to the 12th A.H.), the Reading era (the second half of the 12th to the second half of the 13th A.H.), and the Academic era (the 14th A.H.).

پژوهشهای علوم تاریخی

شاپای الکترونیکی: ۲۶۷۶-۳۳۷۰

<https://jhss.ut.ac.ir>

انتشارات دانشگاه تهران

چهار مقطع چین شناسی در تاریخ ایران دوره اسلامی؛ از ورود اسلام تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷

سید علی مزینانی^۱

s.a.mazinani@atu.ac.ir

۱. نویسنده مسئول، استادیار تاریخ، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران، رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

در میان انواع گوناگون تقسیم‌بندی تمدن بشری، تقسیم‌بندی به دو حوزه شرقی و غربی یکی از پذیرفته شده‌ترین الگوهاست. در حوزه شرقی تمدن بشری بی‌تردید ایران و چین دو وزنه اصلی به شمار می‌آیند که از تداوم تاریخی کم نظیری برخوردارند و چگونگی روابط آنها دارای پیامدهای اساسی برای کلیت تمدن بشری بوده است. بررسی تحولات روابط ایران و چین در طول تاریخ این دو کشور مورد توجه پژوهش‌های متعددی بوده اما موضوع کیفیت شناخت از چین در میان ایرانی‌ها تا به حال مورد توجه مستقل قرار نگرفته. این پژوهش با تمرکز بر موضوع کیفیت شناخت ایرانی‌ها از چین در تاریخ ایران دوره اسلامی، به دنبال ترسیم سیر تحولی این شناخت در دوره‌های مختلف تاریخی است. برای دست یافتن به این هدف پژوهش حاضر با اتکا بر رهیافت «تاریخ‌گرایی» خواهد کوشید سیر تحولی شناخت ایرانی‌ها از چین را به عنوان یک پدیده منفرد تاریخی ردیابی و برهه بندی و مفهوم‌پردازی کند. یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از آن است که سیر تحولی شناخت ایرانی‌ها از چین را می‌توان به چهار مقطع مختلف تقسیم کرد؛ شناخت حماسی-اسطوره‌ای (قرون اول تا هفتم ق)؛ شناخت تعاملی-ارتباطی (قرون هفتم تا یازدهم ق)؛ شناخت مطالعاتی (نیمه دوم قرن دوازدهم و نیمه اول قرن سیزدهم ق)؛ شناخت دانشی (قرن چهاردهم ش).

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۱/۲۵

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۴/۲۰

تاریخ انتشار:

۱۴۰۳/۰۶/۳۰

واژه‌های کلیدی: ایران، چین، ختای، چین شناسی، تاریخ‌نگاری، سفرنامه

استناد: مزینانی، سید علی؛ (۱۴۰۳). چهار مقطع چین شناسی در تاریخ ایران دوره اسلامی؛ از ورود اسلام تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷. پژوهشهای علوم تاریخی، سال ۱۶، شماره ۱، بهار و تابستان، شماره پیاپی ۳۷- (۲۵۲-۲۸۲).

DOI: 10.22059/jhss.2024.376209.473707

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

۱. مقدمه

تا به امروز بازنمایی چین در ادبیات ایران، خصوصاً در متون عرفانی، مورد توجه پژوهشگران فراوانی قرار گرفته است؛ اما بازنمایی چینی‌ها در منابع تاریخ‌نگارانه ایران و شناخت ایرانی‌ها از سرزمین و تاریخ چین که به اندازه حوزه ادبیات غنی است، چندان در مرکز توجه قرار نداشته است. نوشته‌های هنری یول (۱۹۱۳)، علی مظاهری (۱۳۷۲)، حسین قرچانلو (۱۳۹۲)، محمدباقر وثوقی (۱۳۹۶) عمدتاً به تماس‌های این دو سرزمین و ارتباطات دریایی میان آنها متمرکز بوده، نه تصویر ایرانی‌ها از چین در یک تعامل چند هزارساله. پژوهش حاضر قصد دارد تحول این شناخت را در امتداد دوره‌های تاریخی مختلف ترسیم نماید.

به منظور تحقق هدف خود این مقاله «تاریخ‌گرایی روش‌شناختی» را به عنوان رهیافت روشی به کار خواهد بست و به این طریق شناخت ایرانی‌ها از چین را یک «امر متفرد» در نظر خواهد گرفت که از فرایند «تحولی» منحصر به فرد خود برخوردار است. روش مورد نظر، مورخ را قادر می‌سازد سیر تحولی این موضوع را بر اساس منطق درونی آن «دوران بندی» نموده و گرایش‌ها و تجربیات و انتظارات مورخان و نویسندگان مورد استناد در این بررسی را «مفهوم‌پردازی» نماید (Rickert, 1985; Meinecke, 1972; Troeltsch, 1912;).

حاصل این تلاش برای دوران بندی و مفهوم‌پردازی بر اساس تاریخ‌گرایی روش‌شناختی گویای آن است که ایرانی‌ها از قرن اول تا هفتم هجری قمری بیشتر فهمی «حماسی-اسطوره‌ای» از چین داشتند، شناختی که مملو از شگفتی‌ها و داستان‌گونگی‌ها است. از قرن هفتم تا قرن یازدهم ایرانی‌ها به درکی «تعاملی-ارتباطی» از چین می‌رسند، البته زمینه‌های این شناخت از قرن چهارم آغاز شده بود اما تبدیل شدن آن به جریان مسلط تا قرن هفتم به طول انجامید. در شکل‌گیری این شناخت نمایندگانی از چین نقش‌آفرینی می‌کنند و ما شاهد ظهور جغرافیا و عدد در گزارش‌های ایرانی از چین هستیم. از نیمه دوم قرن دوازده تا نیمه اول قرن سیزدهم ایران و چین هر دو در نظام جهانی برپا شده توسط تمدن صنعتی غرب گیر افتاده‌اند و به این ترتیب ایرانی‌ها، این بار، از طریق مطالعه گزارش‌های غربیان به «شناخت مطالعاتی» از چین دست می‌یابند. در نهایت در قرن چهاردهم شمسی هنگامی که هر دو کشور از استعمار سیاسی رهایی یافته‌اند شناخت چین به فضای دانشگاهی ایران راه پیدا می‌کند و «شناخت علمی» از چین آغاز می‌شود.

۲. شناخت حماسی-اسطوره‌ای (قرون اول تا هفتم هجری)

شناخت ایرانی‌ها از چین در حفاصل قرن اول تا قرن هفتم ه.ق. نمایشگر ترکیب عجیبی است. از یک سو حماسه‌های ایرانی و عرب و داستان‌های اسرائیلیات در رابطه با شناخت چین حضور سنگینی دارند اما از سوی مقابل نشانه‌های وجود یک بدنه اطلاعاتی-تجربی منسجم در مورد چین نیز غیر قابل انکار هستند.

آنچه به شناخت حماسه‌ای-اسطوره‌ای از چین دامن می‌زد را می‌توان چنین در نظر گرفت. از نظر سیر تعاملی ارتباطات ایران و چین در زمان ساسانیان بی‌تردید گسترده بوده است، این روابط با توجه به رقابت اعراب مسلمان و چین بر سر آسیای مرکزی کاستی می‌گیرد. در این دوران از کاستی گرفتن روابط که تا زمان روی کار آمدن مغول در ایران به قوت خود باقی می‌ماند، به واسطه مرجعیت یافتن حماسه‌های ایران و عرب و اخبار اسرائیلیات و همچنین نیاز به «شگفتی‌سازی» در تاریخ‌نگاری عمدتاً ادبی آن دوران یک شناخت حماسه‌ای-اسطوره‌ای از چین به تصویر غالب تبدیل می‌شود؛ اما با همه این احوال برای افراد جستجوگر بدنه اطلاعاتی-تجربی منسجمی در مورد چین در دسترس بود.

ساسانیان عادت داشتند که از مسیر آسیای مرکزی با چین تجارت گسترده‌ای داشته باشند. در قرن ۵ م. با سلطه هیاطله و ترکان بر این مسیر ساسانیان رو به استفاده از مسیری جایگزین یعنی راه دریایی سیلان و هند به چین آوردند (تشکری، ۲۵۳۶: ۳۶). این ارتباط به آن حد بود که آداب و رسوم ایرانی حتی در جامعه اساساً خودبترین چین جا باز کنند چنان‌که در شهرهای لو-یانگ و چانگ-آن «میکده‌های ایرانی» و شراب انگور آنها که به دست دختران ایرانی به مشتریان عرضه می‌شد شهرت و محبوبیت عظیمی داشتند (همان: ۱۲۱). حتی در شهر چانگ‌آن جواهر فروشان ایرانی در محل کسب خود که از سوی چینی‌ها «مغازه‌های بربرها» خوانده می‌شد انحصار بازار جواهر و سنگ‌های قیمتی چانگ-آن را به دست داشتند (همان: ۱۱۶). وقتی هم که سلسله ساسانی سقوط کرد، یزدگرد، فیروز پسر یزدگرد و نارسس پسر فیروز هر یک جداگانه به پادشاه چین برای کسب کمک متوسل شدند (همان: ۹۲).

در سال ۶۶۱ م. از طرف امپراتور وقت چین، ژنرال وانگ مینگ-یوان برای سلطه بر منطقه وسیعی از غرب ختن تا خراسان که شامل ۱۶ استان، ۷۲ شهرستان و ۱۱۰ بخش بر اساس تقسیمات کشوری چینی‌ها بود انتخاب شد (همان: ۸۸). این به معنی وجود ارتباط مستقیم ولو خصمانه بین اعراب و چینی‌ها بود. مورخین مسلمان (نه الزاماً عرب) برای چین جایگاه رفیعی قائل بودند. بر اساس روایات آنها وقتی فیروز برای درخواست کمک سفیری به نزد امپراتور چین فرستاده بود. امپراتور از سفیر در مورد جنگاوری، فرمان‌برداری، درستکاری و پوشش اعراب پرسش کرده و وقتی که کیفیت آنها را در این زمینه‌ها فهمیده بود به سفیر اعلام کرد به پادشاهش بگوید غلبه بر این مردمان غیر ممکن است و تا آنها او را نجنبانده‌اند، او هم آنها را نجنباند (مسکویه، ۱/۱۳۶۹: ۳۷۱-۳۷۲). قتیبه بن مسلم باهلی وقتی سفیری را به دربار چین برای ابلاغ پیام اسلام اعزام می‌کند، حاکم چینی یک سینی از خاک کشورش به علاوه چند تن از نجبای چینی و مقداری باج را برای فاتح مسلمان آسیای مرکزی می‌فرستد تا قتیبه باج را دریافت کند، بر خاک چین پا بگذارد و بر نجبای چینی مهر بندگی بگذارد (طبری، ۹/۱۳۷۵: ۳۸۸۸-۳۸۹۱). مضاف بر اینها وقتی منصور دومین خلیفه عباسی به دنبال یافتن پایتخت جدیدی برای سلسله

جدید عباسی بود یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد منطقه بغداد که مدام بدو یادآوری می‌شد این بود که از بغداد دیگر «میان ما و چین مانعی نیست» و اتصال به تجارت دریایی و کالاهای سرزمین دوری مثل چین برقرار است (بلعمی، ۱۳۷۸/۴: ۱۱۳۱-۱۱۳۰؛ طبری، ۱۳۷۵/۱۱: ۴۸۶۷-۴۸۶۹؛ دینوری، ۱۳۸۳: ۱۴۹-۱۴۸). بدون تردید فیروز، سفیری به نزد چینی‌ها فرستاده، قتیبه هم همین کار را کرده و کشتی‌های دارای مال‌التجاره چینی رود فرات را تا بغداد بالا می‌آمده‌اند، اما روایت هر سه رویداد به نحوی ارائه شده که با تأکید بر عظمت چینی‌ها، رویداد هم اهمیت دو چندان یابد و «شگفتی‌سازی» مورد نیاز تاریخ‌نگاری سنتی تأمین شود. این کشش به سمت شناخت حماسه‌ای-اسطوره‌ای از چین در منابع ایرانی اسلامی در حالی است که در همان زمان لشکرکشی‌های قتیبه بن مسلم باهلی هم چه در مسیرهای زمینی و چه دریایی روابط بسیار مفصل و پرسودی با چینی‌ها برقرار بوده و ثروت افسانه‌ای تجار شهر بیکنند اساساً از همین مسیر به دست آمده بود (نرشخی، ۱۳۶۳: ۲۶-۶۲).

با وجود این ارتباطات با چین در دوران ساسانی و قرن اول هجری در مورد خاستگاه مردم چین و تاریخ ایشان شاهد سلطه روایت‌های ایرانی‌شهری و اسرائیلیات و حماسه‌های عربی هستیم. برخی سرزمین چین را در کنار ترک و خزر سهم تورج می‌دانستند آن هنگام که فریدون زمین را میان سه پسر خود تورج و ایرج و سلم تقسیم کرد (طبری، ۱۳۷۵/۱: ۱۵۵)؛ اما روایت غالب‌تر تبار مردم چین را به یافث فرزند نوح (ع) برمی‌گرداند. بر این اساس سرزمین‌های آن سوی رود جیحون به یافث سپرده شد و این سرزمین‌ها بعدها از پشت هفت پسر یافث یعنی چین، ترک، خزر، روس، منبل، میسک (پدر یاجوج و ماجوج)، کماری (پدر بلغاریان و برطاسیان) مملو از جمعیت شدند. چین بن یافث سخت خردمند توصیف شده کسی که ابریشم، پارچه طرح‌دار و اغلب دیگر صنایع چینی‌ها بدو منسوب است. ماچین نیز پسر همین چین بن یافث بود که به منظور فراخ شدن زمین بر اتباع پدر جمعیتی را با خود برداشت به آن سوی چین برد و سرزمین ماچین (چین جنوبی) را شکل داد. حتی فرزندان یافث را اولین گروه مهاجران از بابل پس از اسطوره‌ی توراتی رویداد تکثر زبان‌ها دانسته‌اند (نویسنده ناشناس، ۱۳۱۷: ۹۸-۹۹؛ دینوری، ۱۳۸۳: ۲۶-۲۷).

در مورد تاریخ چین هم دو روایت محبوب و مسلط در میان بودند یکی روایت لشکرکشی پادشاهان یمن و دیگری روایت لشکرکشی اسکندر، هر دو آمیخته به حماسه‌ها. روایت اول مربوط به لشکرکشی حکام یمن به چین است. بر این اساس شماری از حکام یمن بخت خود را برای غلبه به چین آزموده‌اند. اولین ایشان پسران تبع پادشاه یمن بودند به نام‌های شمر و حسان. تبع میان پسران خود برای تصرف چین رقابت انداخت و اعلام کرد که هرکس زودتر چین را به تصرف درآورد آن سرزمین از آن او باشد. پس حسان با ۳۲۰ هزار نفر از راه دریا به چین رفت و آنجا را متصرف شد. از آن سو شمر از راه زمین به سمت چین رفت و در سمرقند به جهت تلاش برای تصرف شهر بسیار معطل شد. بر اساس تصور اعراب در قرون نخستین اسلامی سمرقند

شهر چینی‌ها بود که صنعت کاغذ آنجا نیز میراثی از دوران حکومت چینی‌ها به شمار می‌آمد (بلعی، ۱/۱۳۷۸: ۶۸۵-۶۸۲). شمر نهایتاً راه خود را در بیابان‌های منتهی به چین گم کرده و با لشکریانش هلاک می‌شود (دینوری، ۱۳۸۳: ۴۸-۴۹). بعد نوبت دیگر پادشاه یمن شد که به چین لشکرکشی کند. نام او را تیان اسعد یا تبع اقرن ذکر کرده‌اند. وی اخبار چین را از سفیر هند دریافت کرد و سوگند خورد به چنین سرزمین ثروتمند و پر رونقی هجوم برده و آنجا را به تصرف خود درآورد. بر اساس حماسه‌ها او از حمیر لشکرکشی خود را آغاز کرده و به «کائک» و «سیه کلاهان» رسیده و ظاهراً در این کار موفق بوده چراکه منابع از به‌جا گذاردن ۱۲ یا ۳۰ هزار حمیری از سوی وی در تبت صحبت می‌کنند و معتقدند شباهت رنگ و چهره و خلق‌وخوی تبتی‌ها با اعراب ناشی از اسکان همین حمیری‌ها در آن مناطق است (مسکویه، ۱/۱۳۶۹: ۸۶؛ طبری، ۲/۱۳۷۵: ۴۸۳-۴۸۲). حکایت هجوم اسکندر هم تقریباً به همین اندازه خیال‌آمیز است. او پس از تصرف سرزمین‌های صقلاب و خزر و ترکان به چین می‌رسید و یکی از یارانش به نام فیناوس را بر تخت می‌نشانند به نام اسکندر و خود را سفیر اسکندر جا زده به دربار پادشاه چین می‌رود. در این ملاقات اسکندر متوجه نیت جنگ ستیزانه پادشاه چین شده و از ادامه پیشروی در سرزمین او صرف‌نظر می‌کند (دینوری، ۱۳۸۳: ۶۲-۶۱). جالب این است که در دل همین شناخت اسطوره‌ای-حماسی واقعیت‌هایی مثل دو راه دسترسی به سرزمین چین یعنی راه دریایی از خلیج فارس و راه زمینی از سغد در کنار دست‌نشانده چین بودن حکومت‌های آسیای مرکزی در قرن اول هجری کاملاً مشهود هستند.

شاید بتوان گفت از جایی در قرن چهارم هجری در کنار شناخت حماسی-اسطوره‌ای، شناخت ارتباطی-تعاملی از چین نیز به تدریج پا به عرصه می‌گذاشت. این شناخت تعاملی-ارتباطی در حال ظهور از هر دو مسیر زمینی و دریایی چین به دست علمای ایرانی می‌رسید. شاهد این هستیم که در کتاب «صیدنه» ابوریحان بیرونی اطلاعات داروها و ادویه چینی مثل چای مورد اشاره قرار می‌گیرد یا اشاره شده پزشکی چینی در ری به خانه زکریای رازی رفت و آمد داشته است (ختایی، ۱۳۵۷: نه). «زین‌الخبار» از عبدالحی بن محمود گردیزی مسیر زمینی چین را به منزل به منزل برای ما ترسیم می‌کند؛ از جینابکت تا رود راغو (گردیزی، ۱۳۶۳: ۵۷۲). از سوی دیگر در کتاب «المسالک و الممالک» ابن‌خردادبه اطلاعات دقیق‌تری در مورد جغرافیای چین ظاهر می‌شود. بندرها سرزمین چین شامل صنف تا لوقین، لوقین تا خانفو، خانفو تا خانجو، خانجوتا قانطو یک به یک با محصولات و مال‌التجاره هر کدام برشمرده می‌شوند. از وجود ۳۰۰ شهرآباد در آن سرزمین صحبت می‌شود که ۹۰ مورد آنها عظیم هستند. اطلاعاتی از جزر و مد در چین و سرزمین «واقواق» در آن سوی چین ارائه می‌شود که مرجع همگی این‌ها شخصیت ناشناخته «آشتیاموی بحری» معرفی می‌گردد (ابن‌خردادبه، ۱۳۷۰: ۵۱-۵۲).

گردیزی اولین نمونه گذار از یک شناخت حماسی-اسطوره ای از چین به سمت یک شناخت تعاملی-ارتباطی است. او به روایاتی چون وجود خرمن کوبی که به طلسم حرکت می کند (گردیزی، ۱۳۶۳: ۵۷۸) و یا زندانی کردن شمن ها و تهدید آنها به مرگ در سال های کم بارش برای افزایش نزولات جوی (همان: ۵۷۵) علاقه دارد اما در کنار آن اطلاعات مفیدی کم سابقه ای در مورد چینی ها ارائه می دهد. در مورد مردم چین می نویسد «همه مردم آنجا پخچ بینی باشند و جامه ایشان از زنان و مردان دیبا و حریر باشد؛ و جامه درویشان و بندگان حریر باشد و همه آستین فراخ دارند و دامن های دراز دارند چنانکه بر زمین بکشند از درازی.» در مورد رسوم اجتماعی آن آنها نوشته که ایشان همه کوی های خود را هر روز سه بار «آب زنند و برویند» (همان: ۵۷۳). برتری چینی ها در فنون و پیشه برای اولین بار در گزارش گردیزی به چشم می خورد و بعد از آن هم در همه دیگر گزارش های مربوط به چین به یک اصل ثابت تبدیل می شود. چینی ها آسیایی دارند که به جای سنگ رویی، سنگ زیرین آن متحرک است. آن ها دستگاهی هم دارند به نام «باد آسیاب» که غلات را وقتی درون آن می ریزند غله به کناری می رود و ضایعات هم به کناری (همان: ۵۷۸).

اما اولین اثر جامع چین شناسی در ایران از سوی همان قشری تدوین شد که انتظار چنین دانشی از آنها می رفت. سلیمان سیرافی چنان که از نام او برمی آید از نسل همان تجار کارکشته جنوب ایران است که از دوره ساسانی در مسیر اقیانوسی سرزمین چین و جنوب چین آمد و شد داشتند. اثر سلیمان سیرافی یعنی «سلسله التواریخ یا اخبار الصين و الهند» یک دانشنامه به تمام معنای کلمه در مورد چین است. او احتمالاً با آگاهی کامل از مرجعیت کتابش برای مخاطبان اطلاعاتش به صورت مقوله ها و زیر مقوله های بسیار منظم سازمان داده و از پوشاک (سیرافی، ۱۳۸۱: ۶۲)، خوراک (همان: ۶۲)، میوه (سیرافی: ۶۳-۶۲)، اجابت مزاج (همان: ۶۳)، تشریفات مراسم عزاداری (همان: ۷۰)، روسپی گری (همان: ۹۴)، مالیات سرانه (همان: ۷۶-۷۵)، درمان عمومی رایگان (همان: ۷۵)، آموزش و پرورش عمومی رایگان (همان: ۷۵) و مکاتبه با پادشاه در چین صحبت می کند (همان: ۷۱). برای مثال اشاره دارد در چین مردم بعد از اجابت مزاج خود را با آب نمی شویند «بلکه آلودگی را با کاغذهای چینی پاک می کنند» (همان: ۶۳) یا اینکه از اشخاص ذکور در حد فاصل ۱۸ تا ۸۰ سالگی مالیات سرانه می گیرند اما بعد از آن مقرری برای فرد قرار می دهند با این استدلال که «جوان بود، از او گرفته ایم و اکنون که پیر است بدو بازگردانیم» (همان: ۷۶-۷۵). اثری مشابه اثر سلیمان سیرافی تا ۶ قرن بعدتر و تدوین «ختای نامه» توسط سید علی اکبر ختایی به هیچ وجه تکرار نمی شود.

آخرین اثر چین شناسانه متعلق به دوران اسطوره ای-حماسی که نشانگر گسترش روزافزون شناخت تعاملی-ارتباطی از سرزمین چین در میان ایرانی ها نیز هست و داده های آن از خلال هر دو مسیر زمینی و دریایی سرزمین چین تأمین شده اند کتاب «طبایع الحیوان» اثر شرف الزمان

طاهر مروزی است. این اثر اساساً نوشتاری در دامپزشکی از قرن ششم ه.ق. است که در آغاز خود فصل‌هایی مجزا در باب مردم ترک، مردم هند و مردم چین دارد. او در اثر خود به وضوح اشاره دارد که هم از داده‌های منابع جغرافیایی تاریخی موجود در زمان خودش مانند «المسالک» بهره برده و هم از داده‌های تجار مسلمانی که به چین تردد دارند. مروزی چین را به درستی سرزمینی میان اقیانوس (بحر محیط)، تغزاغوز، تبت و خلیج فارس می‌خواند (Sharaf al-Zaman, 1942: 27). کسب اطلاع از چین از مسیر زمینی آسیای مرکزی او را قادر ساخته که مردم چین را از مردم ترک کاملاً تمایز دهد. او تأکید می‌کند که سرزمین چین متشکل از سه بخش است، چین (نیمه جنوبی)، ختای (نیمه شمالی) و اویغور (نیمه غربی). مروزی حتی برای اثبات اشراف خود اشاره دارد که ختای هم در اصل «کیتای»^۱ است و توسط مردم عامی ختای خوانده می‌شود (Ibid: 14). میان مذهب چینی‌ها با مذهب ختایی‌ها و اویغورها هم تمایز گذاشته می‌شود (Ibid: 17). در این بین مردمان چین به هیچ‌وجه با ترک‌ها در نمی‌آمیزند اما مردمان ختای و اویغور چرا و روابط گسترده‌ای هم با ترک‌ها دارند (Ibid: 15). این تمییز برای شناخت ایرانی‌ها از چین قدمی رو به جلو بود چون در آثار دینوری یا طبری یا نرشخی تمایز روشنی بین ترکان و مردم چین برقرار نیست. بخش دیگر اطلاعات او که از مسیر دریایی چین برای او حاصل شده به او اجازه می‌دهد مسیر بندرها لوکیر^۲ به خانفو^۳، تردد ایرانی از سیراف و اعراب از بصره، نوع مال‌التجاره‌ای که از مسیر دریا به چین حمل می‌شود و جماعت مسلمان «طالبین علویین» را که میانجی و دلال کالا میان ایرانی‌ها و چینی‌ها بوده‌اند را جزبه‌جز معرفی کند (Ibid: 17). البته مروزی به با توجه به فناور شناخته شدن چینی‌ها در جهان اسلام اخباری چون وجود گاری‌های خود کششی در میان تجار چینی که به اراده آنها حرکت کرده و می‌ایستند را باور کرده و بازتاب داده است (Ibid: 15-16). در عین حال این کشش حماسی-اسطوره‌ای کوچک را در اثر او نباید خیلی جدی گرفت چراکه هم زمان موضع نقادانه‌اش نسبت به اخبار گذشتگان را حفظ کرده است (برای نمونه نک: Ibid: 26). «طبایع الحیوان» به عنوان اثری تولیدشده در اواخر دوران سلجوقی و اوایل دوران خوارزمشاهی آخرین اثری است که می‌توان آن را متعلق به دوران شناخت حماسی-اسطوره‌ای ایرانی‌ها از چین دانست، دورانی که با بر هم خوردن نظام جهانی از پی هجوم مغول دچار دگرگونی اساسی شد.

۳. شناخت تعاملی-ارتباطی (قرون هفتم تا یازدهم)

پیدایش و تثبیت امپراتوری جهانی مغول روابط ایران و چین را به مرحله جدیدی وارد کرد. سلطه مغول همان رویدادی است که شناخت عمده‌تاً حماسی-اسطوره‌ای ایرانی‌ها از چینی را به شناختی

1. Qitay
2. Luqir (Lufin, Lung-Pien)
3. Khan-Fu (Canton)

تعاملی-ارتباطی تحول می‌بخشد. البته زمینه‌های این تحول چنان‌که دیدیم ریشه در همان دوران شناخت حماسی-اسطوره‌ای داشت. شناخت تعاملی-ارتباطی ایران از چین را می‌توان از نظر زمانی به برهه از قرن ۷ تا ۱۱ ه.ق. اطلاق کرد. اثر این سلطه جهانی مغول بر پیدایش شناخت تعاملی-ارتباطی ایرانی‌ها از چین را باید هم در گسترش بی‌سابقه رفت و آمدها میان دو سرزمین و هم در انتقال حاکمیتی برخی سنن چینی به ایران جستجو کرد. تأثیر رفت و آمدها به وضوح در آثار مورخان بزرگ وقت مورد تأکید قرار گرفته است. عظاملک جوینی صاحب «جهانگشای جوینی» بخشی از صلاحیت خود برای نگارش تاریخی در باب مغولان را ناشی از مسافرت‌های متعددش به ماوراءالنهر، ترکستان، اوغور، مغولستان، چین و ماچین می‌داند (جوینی، ۱۳۸۵: ۷). در دوران تیموری و اوایل صفوی هم رفت و آمدهای متعدد میان ایران و چین دست مایه انباشت بیشتر شناخت تعاملی-ارتباطی شده است. سفارت ۸۲۲ ه.ق. تی ماچین و جان ماچین که به همراه سفیر تیموری، اردشیر تواجی، به ایران آمدند و در کنار سفاری از دربارهای شاهزادگان تیموری در شیراز، اصفهان، خوارزم، شاه بدخشان، بایستقر میرزا و سلطان شاهرخ تیموری به چین بازگشتند و خروجی آن در قالب گزارش مفصل غیاث‌الدین نقاش برجای مانده است (بحرانی‌پور، ۱۳۹۲: ۱۷-۱۸). باز بعدتر در دوره قراقویونلوها و اوایل صفویه رفت و آمد زمینی تجار ایرانی به چین آن قدر مبسوط بوده که تاجری به نام سید علی‌اکبر ختایی در روزگار حکومت شی هوانگ تی (۱۴۸۸-۱۵۰۵ م. / ۸۹۴-۹۱۱ ق) و پادشاه قبل از او شنگ هوا (۱۴۶۵-۱۴۸۷ م. / ۸۷۰-۸۹۳ ق) تجربه چند سفر به چین را داشته باشد و بعدها نتایج آن سفرها را در قالب «ختایی‌نامه» به سلطان سلیم عثمانی (۱۵۱۲-۱۵۲۰ م.) تقدیم نماید (مظاهری، ۱۳۷۲: ۱۵۹-۱۶۱).

در کنار این رفت و آمدها طبیعتاً انتقال حاکمیتی سنن چینی به ایران هم امر نادری نبود و به ویژه در دوره ایلخانان به کرات مشاهده شد. همکاری خواجه نصیرالدین توسی با قومیحی ملقب سینگ سینگ برای طراحی زیج بر اساس تقویم چینی (همدانی، ۱۳۸۵: ۶) و تلاش صدر جهان زنجانی در دوره گیخاتو (۶۹۰-۶۹۴ ه.ق.) برای انتشار چاهای کاغذی به سبک چین که به کلی شکست خورد (اقبال، ۱۳۸۴: ۲۴۸-۲۵۰) از برجسته‌ترین نمونه‌ها هستند. همچنین خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی برای مطالعه روی ادویه و داروهای چینی، پزشکان آن دیار را به ایران دعوت کرد و خروجی این رایزنی علمی را در قالب «طب اهل ختا» یا «تنکسوقنامه» تنظیم نمود (ختایی، ۱۳۵۷: نه و ده). باز برای نگارش «تاریخ ختا» از کتاب «جامع التواریخ» خواجه بر دانسته‌های نوین اعظم فولاد آقا سیاستمدار چینی ساکن در دربار ایلخانی اتکا کرد (همدانی، ۱۳۸۵: ۱-۲).

مجموعه این بده بستان‌های سیاسی، تجاری و علمی به شکل‌گیری یک شناخت تعاملی-ارتباطی از چینی‌ها راه داد که مهم‌ترین مشخصه‌های آن را می‌توان «تشخیص و تمایز» و «ارائه عدد» دانست. از نظر «تشخیص و تمایز» شاهد این هستیم که دیگر جمعیت‌های آن سوی رود جیحون توده‌هایی بی‌شکل نیستند تا در مقام چینی یا ختایی معرفی گردند چنان‌که رسم طبری

یا دینوری یا حتی بلعمی بود. برای مثال وقتی از ترکان قارغلی صحبت می‌شود منابع به روشنی آنها را از قراختاییان تمایز می‌دهند و قراختاییان را هم از چینی‌ها. سپس اشاره می‌کند چطور ترکان قارغلی در دسر مشترکی برای قراختاییان و چینی‌ها بوده‌اند و این دو برای اسکان اجباری و خلع سلاح قارغلی‌ها چطور برنامه‌ریزی کرده‌اند (تتوی و قزوینی، ۵/۱۳۸۵: ۳۰۲۳ و ۳۲۱۹-۳۲۲۰). منابع تشخیص می‌دهند که ختا نام فارسی سرزمینی است که در چینی «خان زجوخون قوی»، در مغولی «جاوقوت»، در هندی «چین» خوانده می‌شود و در مقابل چین هم نام فارسی سرزمینی است که در چینی «نیوی»، در مغولی «نیکناس»، در هندی «مهاچین» عنوان دارد (بناکتی، ۱۳۴۸: ۳۴۰). آنچه در فارسی به نام ماچین جا افتاده بود در واقع از کلمه هندی «مهاچین» به معنی چین بزرگ می‌آمد که چون در فارسی معنای «مهاچین» ندانسته‌اند آن را ماچین می‌خواندند و این سرزمین ده برابر ختا عظمت داشت (همدانی، ۱۳۸۵: ۱-۲). همچنین فغفور و خاقان که عنوان پادشاهان چین و ترک بودند با یکدیگر اشتباه نمی‌شد. مؤلفان ایرانی دیگر تحول لقب پادشاه چین در طول تاریخ را تشخیص می‌دادند؛ اینکه زمانی وی را «فغفور» بعدتر «طمعاج» و امروزه «خان» می‌خوانند (شبانکاره‌ای، ۱۳۸۱: ۱/۵۱-۵۰). همچنین دانش عمومی در مورد منشأ ظروف چینی و کیفیت ظرف چینی اصل آن قدر بالا رفته بود که مؤلفان بدانند ظروف چینی وارداتی به ایران از کولم هندوستان می‌آید و «دخلی» به ظروف چینی اصل ندارند (قزوینی، ۱۳۷۳: ۱۰۰). این «تشخیص و تمایز» باعث می‌شد چین دیگر به اندازه گذشته یک توده بی‌شکل در هم فشرده با اسطوره و حماسه‌ها در نگاه ایرانی‌ها نباشد.

اما در پیدایش و تثبیت شناخت تعاملی-ارتباطی «ارائه عدد» هم تحول مهمی بود. در گزارش ساختمان‌ها، بت‌خانه‌ها، کاخ پادشاه، شهرها، سرزمین‌ها و سنت‌های حاکمیتی ارائه عدد به شکل بی‌سابقه‌ای مورد توجه قرار گرفت. در صحبت از یک پاگودا در قمجو که اهل اسلام «چرخ فلک» می‌نامیدند، غیاث‌الدین نقاش به ۱۵ طبقه بودن بنا و متحرک بودن آن از طریق میله‌ای در سردابه بنا اشاره می‌کند (خواندمیر، ۴/۱۳۸۰: ۶۳۸). در گزارش از بتخانه‌ای در همان شهر ذکر می‌شود که ۵۰۰ در ۵۰۰ گز محیط بت‌خانه است، بتی به طول ۵۰ گز در آن قرار دارد به حالت درازکش، عرض بت بر ۹ گز بالغ می‌شود و دور کله بت هم ۲۱ گز است (همان: ۶۳۸). در صحبت از کاخ جدید امپراتور اشاره می‌شود که از در بارگاه تا در حرم ۱۹۲۵ قدم است، ۲۰۰-۳۰۰ گز طول و عرض هر غرفه است و سنگ آنجا را طوری انجام داده‌اند که مقدار مویی کج نشده و نیچیده «گویی به قلم جدول کشیده‌اند» (حافظ ابرو، ۴/۱۳۸۰: ۸۵۱-۸۵۲). در گزارش شهر خنسای تأکید می‌شود که ۲۴ فرسنگ محیط شهر است، همه خیابان‌ها مفروشند به سفال یا سنگ، بازار ۳ فرسنگ و ۶۴ چارسو دارد، تنها در راسته زرگران آن ۳۲ هزار نفر مشغول به کارند و ۴۰ هزار نفر نگهبان و عسس حفظ نظم و امنیت شهر را به عهده دارند. همچنین از میان شهر رودخانه‌ای می‌گذرد که در ۳۶۰ موضع پل روی آن زده‌اند و در چین ۴۰۰ شهر دیگر هستند که

همه از شیراز و بغداد بزرگ‌تر و پرجمعیت‌ترند (وصاف شیرازی، ۱۳۸۳: ۱۸-۱۷). وقتی از مسیر دریایی به چین صحبت می‌شود هم ما این دقت نظر عددی را می‌بینیم چراکه اشاره می‌شود دیار سوالک (اندونزی) ۳۲۰ هزار پاره شهر و دیه است و دیار مالوا (یک از ولایات هندوستان) هزار هزار و هشتصد و نود و سه هزار (۱۸۹۳۰۰۰) نفر جمعیت دارد (بناکتی، ۱۳۴۸: ۳۲۲-۳۲۱). تمرکز سیاسی هم در چین به دوران سفر سید علی‌اکبر ختایی به حدی بوده که تقویمی توسط دربار تنظیم و تکثیر می‌شده و به همه کشور ارسال می‌گردیده. به این ترتیب که تقویم الگو را روی ده برگه کاغذ می‌گذاشتند و با نوشتن روی برگه اول هر ۱۰ برگه زیرین رنگ می‌گرفتند و سپس تقویم‌های تولیدشده را به اقصی نقاط چین برای هر کسی که حتی بر ۱۰ نفر امیر و سرکرده بوده می‌فرستادند (ختایی، ۱۳۵۷: ۱۳۷). این حجم از اعداد، فارغ از دقت و صحت آن، حتی در گزارش‌های منظم و عینی سلیمان سیرافی نیز دیده نمی‌شود.

البته سرزمین عجایب بودن چین و کمک گرفتن از آن برای «شگفتی‌سازی» در تاریخ‌نگاری ادبی که در دوران شناخت حماسی-اسطوره‌ای رایج بود، در دوره شناخت تعاملی-ارتباطی هم کم و بیش کارایی خود را در حاشیه حفظ کرده. در شناسایی خاستگاه مردم چین سید علی‌اکبر ختایی حتی از سنت انتساب ایشان به چین بن یافت بن نوح هم فراتر می‌رود و آنان را فرزندان قابیل می‌خواند که به شرق کوچ کردند و آن قدر رفتند تا به دریا رسیدند (همان: ۱۶۹)؛ این که چین بن یافت صورتگری، ابریشم و جامه (تتوی و قزوینی، ۱۳۸۵، ج ۵: ۳۵۳۷) در کنار سنت پر نشانیدن بر کلاه یا کلاه‌خود (خواندمیر، ۳/۱۳۸۰: ۶) را معرفی کرده همچنان برای منابع روایتی محبوب است. ماچین پسر چین هم همچنان معرف سنگ یشم و مشک به تمدن چین شناخته می‌شود (خواندمیر، ۳/۱۳۸۰: ۶). روایت شده که از مردم «خراسان» کسی بر امام صادق (ع)، هفتمین امام شیعه، وارد می‌شود به زبانی که به زبان «طیور» شباهت داشت با ایشان سخن می‌گوید و امام هم جواب وی را می‌دهد و سپس در مقابل پرسش اطرافیان پاسخ می‌دهد که آن زبان، زبان چینی بوده است (خواندمیر، ۲/۱۳۸۰: ۷۷)؛ اما «شگفتی‌سازی» از روی امور منتسب به چین به همین جا محدود نمی‌شود. داستان وجود آسیایی آبی که سنگ زیرین آن می‌چرخد و سنگ بالای آن ثابت است و نهایتاً گندم و سبوس را جداجدا بیرون می‌دهد یا داستان برکه‌ای که چینی‌ها در دوران خشکسالی دور آن جمع شده، اسبی را در آن می‌اندازد و نمی‌گذارند بیرون آید تا باران کافی سراسر کشور را فراگیرد از جمله داستان‌های محبوب برای منابع ایرانی بوده‌اند که به دفعات در آنها تکرار شده‌اند (قزوینی، ۱۳۷۳: ۹۹-۹۸). خواندمیر صاحب «حبیب السیر» برای ما روشن می‌کند که داستان برکه و اسب برآمده از کتاب «عجایب البلدان» و داستان آسیاب برآمده از «تحفه الغرائب» است، مشخصاً هر دو کتاب‌هایی برای معرفی عجایب سرزمین‌ها با هدف سرگرم ساختن مخاطبان خود (خواندمیر، ۴/۱۳۸۰: ۶۲۲).

برای دوران شناخت تعاملی-ارتباطی ایرانی‌ها از چین سه اثر جایگاهی کلیدی دارند و شایسته توجه جداگانه‌اند؛ «تاریخ ختای» از خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی که جزئی از تاریخ عمومی او با عنوان «جامع التواریخ»، «سفرنامه چین» از غیاث‌الدین نقاش که در آثار دیگر مورخان بر جای مانده و متنی مستقل نیست و نهایتاً «ختای‌نامه» سید علی‌اکبر ختایی. خواجه رشیدالدین فضل‌الله در نگارش «تاریخ ختای» یکی از مراجع صلاحیت خود را تعامل با سیاستمداران چینی چون نوین اعظم فولاد آقا می‌داند. او کاملاً آگاه است که «تاریخ ختای» اثر متفاوتی است چراکه به واسطه «بعد مسافت» نه کتب تاریخ ایشان به ایران آمده، نه حکما و دانایان ایشان به ایران آمدند و در نتیجه پادشاهان ما هم به دانستن چیزی در مورد چینی‌ها بی‌میل بوده‌اند (همدانی، ۱۳۸۵: ۵). او توضیح می‌دهد که چون چینی‌ها کافر هستند و به «قدم» عالم اعتقاد دارند پس تواریخ بسیار طولانی و حجیمی نوشته‌اند و خواجه از این میان از تواریخ فوهین خوشانگ^۱ (بخشی) عان جو و فیهو خوشانگ^۲ (فین جو) که دو نسخه خلاصه شده و معتبر از تمامی تواریخ چینی‌ها هستند بهره برده (همدانی، ۱۳۸۵: ۸). درک خواجه از تاریخ چین و مطالب حجیم و طولانی کتب تاریخی آنها اما کاملاً مبتنی بر روایت‌های ایرانشهری، اسرائیلیاتی و اسلامی در مورد پیدایش و تحول عالم است. کتاب خواجه شمارش تعداد بی‌شمار و ملال آورد پادشاهان چین از سلسله‌های مختلف است. در میان این شمار بی‌پایان امرا و پادشاهان او تنها برای آن چهره‌هایی توضیحات می‌گذارد که با پیش‌انگاشته‌های ایرانشهری، اسرائیلیاتی و اسلامی خودش همخوانی دارند. فوکی^۳ آن پادشاهی است که در دوران وی انسان واجد شعور شد، علم فال و رمل و شیوه زفاف و نگارش و حساب و ماهیگیری میراث اوست (همدانی، ۱۳۸۵: ۱۷)؛ احتمالاً فوکی معادلی است برای حضرت آدم (ع) در ذهن خواجه. شیاوون^۴ پادشاهی است که در دوران او ۱۲ سال متداوم باران آمد و همه زمین مستغرغ شد مگر آنها که در کشتی و در نوک کوه‌های بلند بودند (همدانی، ۱۳۸۵: ۲۷)؛ شیاوون هم تداعی‌کننده داستان حضرت نوح (ع) است. عصر شینگ‌تانگ^۵ ترکیبی از سرگذشت حضرت یونس (ع) و حضرت ابراهیم (ع) را تداعی می‌کرده است (همدانی، ۱۳۸۵: ۲۹)؛ پادشاه زاتوفو^۶ چیزی شبیه جام جهان‌نما داشته است (همدانی، ۱۳۸۵: ۳۵)؛ پادشاه فودی^۷ منجمی دارد که داستان حضرت خضر را تداعی می‌کند

---

1. Fo Hien Ho-Shang

2. Fei Ho Chang

3. Fuxi

4. Xiayuwang

5. Chengtang

6. Zaofu

7. Wudi

(همدانی، ۱۳۸۵: ۴۲). آنچه آمد تقریباً شامل تمام مواردی است که خواجه رشیدالدین در آنها توضیحی بیش از صرف اشاره به نام پادشاه به مخاطب خود ارائه می‌دهد.

در دو منبع بعدی که مورد اشاره قرار خواهیم داد، یعنی «سفرنامه غیاث‌الدین نقاش» و «ختای‌نامه» سید علی‌اکبر ختایی، با بینشی کاملاً نوین و ارتقای شناخت تعاملی-ارتباطی به سطحی جدید مواجه هستیم. نویسندگان این دو اثر به واسطه سفر و بازدید از چین به بینشی فراتر از اخبار و شفاهیات در مورد چین دست یافته‌اند به این معنی که آنها متوجه روح جاری در سرزمین و مردم چین شده‌اند و آن را بارها در نوشته‌های خود مورد اشاره قرار می‌دهند. بهترین عنوان برای آنچه نویسندگان ما در پی توصیف آن هستند «روح نظم» است. هم غیاث‌الدین نقاش و هم سید علی‌اکبر خطایی که به فاصله تقریباً ۸۰ سال از یکدیگر از سرزمین چین بازدید داشته‌اند در تشریفات میزبانی، در رویه‌های اداری-اجرایی، در ساخت‌وسازها، در پیشه‌ها و در زندگی روزمره مردم همه جا این «روح نظم» را می‌بینند و مورد تأکید قرار می‌دهند.

غیاث‌الدین نقاش عضوی از همان سفارت سال ۸۲۲ ه.ق. به چین بود که بالاتر به مختصات آن اشاره شد. او از طرف شاهزاده بایسنقر میرزا حاکم سمرقند در زمان شاهرخ تیموری مأمور شد تمام آنچه را در این سفر مشاهده می‌کند بی‌کم‌وکاست نقل کند. آنچه غیاث‌الدین نقاش در قالب سفرنامه خود تنظیم کرده در «زبده التواریخ» حافظ ابرو و «حبيب السیر» خواندمیر به‌جا مانده و حاکی از آن است که سفیر بایسنقر دستور سرور خود را موبه‌مو اجرا کرده است. غیاث‌الدین به تشریفات میزبانی توجه داشته است. او اشاره می‌کند که یکی از اولین منازل ورود آنها به چین، لشکریان چین به صورت مربع صف بستند آن قدر منظم «چنان‌که به پرگار و سطراره مربع کنند» (حافظ ابرو، ۴/۱۳۸۰: ۸۲۴) و بعد خیمه‌ای برآورده شد که یک جریب زمین را پوشش می‌داد و زیر آن «مطلقاً آفتاب نمی‌دید» (خواندمیر، ۴/۱۳۸۰: ۶۳۶). در یک مهمانی هم که در یکی از همین اولین منازل برای هیئت آنها تشکیل داده شد، بازیگران صورت‌های پرندگان و حیوانات را از مقوا بر سر خود گذاشته بودند و به قدری مرتب این کار را انجام داده بودند که از سر و گردن آنها هیچ چیز معلوم نمی‌شد (خواندمیر، ۴/۱۳۸۰: ۶۳۶). اشاره‌های غیاث‌الدین نقاش به روندهای اداری-حاکمیتی هم نشان شیفتگی او نسبت به «روح نظم» دارد. در سکجو نام و مشخصات هیئت ایشان به طور کامل ثبت می‌شده و به هیئت هشدار می‌دادند که کسی در پی مخفی کردن چیزی یا دروغ گفتن نباشد چون در صورت انجام چنین کاری اعتبار خود را نزد پادشاهی چین به کلی از دست خواهند داد (خواندمیر، ۴/۱۳۸۰: ۶۳۶). در نظام قضایی چین به نوشته او «در باب گناهکاران احتیاط بسیار کنند» چنان‌که گناه فرد باید در ۱۲ دیوان به اثبات می‌رسید و شاکیان او باید در عین ۱۲ دیوان علیه او اقامه دعوا می‌کردند، اگر حتی یک دیوان فرد را گناهکار نمی‌شناخت هنوز برای وی امید به رهایی وجود داشت (حافظ ابرو، ۴/۱۳۸۰: ۸۴۹). در نقطه مقابل وقتی زمان اجرای حکم فرامی‌رسید همه مجرمان را در تاریخ مشخصی اعدام می‌کردند و

برای اعدام ایشان اگر به‌طور مثال ۱۰۰ مجرم بودند دقیقاً ۱۰۰ جلاّد تعیین می‌شد تا پس از اجرای شکنجه‌های مرسوم حکم اعدام اجرایی شود، علت این امر را چینی‌ها این‌طور توضیح داده بودند که در حکم صادره از سوی پادشاه لحظه‌ای تأخیر نشود (حافظ ابرو، ۴/۱۳۸۰: ۸۴۸). در عین حال نظام خبررسانی و اطلاعاتی چینی‌ها هم برای غیاث‌الدین واجد نظم چشمگیری بود. برج‌هایی به نام «قرغو» از سر مرزهای چین تا پایتخت برپا بودند که در حقیقت نقش برج آتش را داشتند و تحولات مرز را در طول روز به علائم دود و در شب به علائم آتش ظرف یک روز به پایتخت اطلاع می‌دادند در حالی که از مرزها تا پایتخت سه ماه راه بود. باز در فاصله هر ده مره (هر مره برابر با یک فرسخ شرعی) مراکز «کی دقو» یا چاپارخانه‌های دولت چین واقع بودند که وظیفه تأمین نیازمندی‌های پیک‌ها و هیئت‌های دولتی رونده و آینده بر عهده ایشان بود (خواندمیر، ۴/۱۳۸۰: ۶۳۷). شهرسازی و ابنیه چینی‌ها از دیگر مراکز توجه سفیر بایسنقر میرزا بوده. شهر سگجو چنان ماهرانه ساخته شد بود که گویی به «پرگار و سطراره» مرتب کرده بودند، میانه بازار آن ۵۰ گز عرض داشت و خیابان‌ها آن‌چنان آب و جاروب بودند که روغن ریخته را می‌شد با خیال راحت جمع کرد. شهر چهار دروازه بر چهار دیوار داشت که هر یک طوری در موازات هم قرار داشتند که از این دروازه می‌شد دروازه آن سوی شهر را دید و مخاطب در نگاه اول می‌پنداشت که بین آنها مسافتی نیست در حالی که در واقع بسیار از هم دور بودند (حافظ ابرو، ۴/۱۳۸۰: ۸۲۸). در پاگوداهای چینی یا به قول اهل اسلام «چرخ فلک» کل بنا را می‌شد از طریق میله‌ای در سرداب بنا به گردش درآورد. این سازه‌ها به‌قدری چشمگیر بودند که از نظر غیاث‌الدین «دروذگران و آهنگران و نقاشان عالم می‌باید» در آنجا «تعلیم صنعت کنند» (حافظ ابرو، ۴/۱۳۸۰: ۸۳۳). این «روح نظم» طبیعتاً در کاخ پادشاه چین به نهایت خود می‌رسید، سنگ فرش اجرا شده در آنجا به مقدار مویی کج نشده و نیپچیده بود چنان‌که «گویی به قلم جدول کشیده‌اند» و همه جا پر از نقش ازدها و سیمرغ و منقر و منبت و یشم تراشی بود به نحوی که انسان حیران می‌شد (حافظ ابرو، ۴/۱۳۸۰: ۸۵۱-۸۵۲). نظم جاری در محضر پادشاه چین هم که قابل توصیف نبود، هر روز صبح ۳۰۰ هزار نفر از مردم صحن کاخ پادشاهی به تخت نشستند او را مشاهده می‌کردند و نیزه‌داران و نگهبانان آن‌چنان منظم صف بسته بودند که «گوئیا نفس نمی‌زدند» (خواندمیر، ۴/۱۳۸۰: ۶۴۰).

سفرای چین که در سال ۸۲۲ ه.ق. به هرات رسیدند حامل نامه‌ای از امپراتور وقت چین بودند که در آن دای منک با لحنی از بالا به پایین تیموریان را خطاب قرار داده بود (نوابی، ۲۵۳۶: ۱۳۵-۱۳۱). چرایی این لحن از خلال سفرنامه سید علی‌اکبر ختایی و توضیحات او بیشتر روشن می‌شود. «ختای‌نامه» سید علی‌اکبر ختایی که جایی در دهه ۹۱۰ ه.ق. به سلطان سلیم عثمانی تقدیم شده از نظر سازمان‌دهی مقولات و زیر مقولات یادآور سراسر بینی و جامعیت «سلسله‌التواریخ یا اخبار الصین و الهند» است. ختایی در مورد راه‌ها، دین‌ها، شهرها و حصارها، لشکرها،

خزانه‌ها، تشریفات سلطنت، زندان‌ها، اعیاد، تقسیمات کشوری، روسپی‌خانه‌ها، طبابت، قانون‌گذاری، مدرسه‌ها، جمعیت مسلمانان، کشاورزی و قحطی، ارز رایج، قانون‌دانی و آداب‌دانی و نهایتاً بت‌خانه‌ها فرازهایی مستقلی ارائه داده؛ مشخصاً فهرستی آن‌چنان جامع که به زحمت بتوان مدعی شد چیزی در آن از قلم افتاده. کار او در توصیف جزئیات به پرمایگی غیث‌الدین نقاش نیست و این به آن خاطر است که او اساساً هدف خود را تأکید بر روحی که پشت تمام سازوکارها و هنجارهای حاکم بر سرزمین چین قرار دارد و همان «روح نظم» است، می‌دانسته. او روشن می‌کند «خود اعتقاد خاقان چین و خلق او بر آن است که تمام روی زمین در حکم اوست و خلق چین را اعتقاد بر آن است که سواى ممالک ایشان شهر در عالم نباشد و در خطای نام این ممالک ندانند. از برای آنکه خطایی را رسم نیست از خطای برآید و ممالک عالم را ببیند و بداند در ما سواى ایشان شهر بودن را» (ختایی، ۱۳۵۷: ۴۷). در جایی دیگر از متن خود ختایی تصریح می‌کند که از پی چنین روحیه‌ای است که چینی‌ها «مردمان ما را صحرايي و روستايي اعتقاد کنند، از مردم ما ادب و حرمت و عزت و قانون طمع نکنند و ماسواى ممالک خود شهر در عالم ندانند» (ختایی، ۱۳۵۷: ۱۰۲). به نظر، خود ختایی هم تا حدی دچار «شرق زدگی» شده و در داشتن چنین روحیه‌ای کاملاً چینی‌ها را بر حق می‌داند. چین سرزمینی است که در آن دربانان و چاوشان همه از برای نمایش هستند و الا همه خلق چین به غایت ادیب می‌باشند (ختایی، ۱۳۵۷: ۸۴) اصلاً «تعظیم آداب خطایان به مرتبه‌ای است که گویا ادب و عزت و حرمت را از همه عالم جمع ساخته‌اند و به زن و مرد ختای داده‌اند» (ختایی، ۱۳۵۷: ۱۲۵). چینی‌ها حتی در امر حجاب و عفاف نیز چنان مبادی آداب هستند که ختایی تأسف می‌خورد «دریغا که آن رسم در شهرهای اسلامی بایستی» (ختایی، ۱۳۵۷: ۱۳۲-۱۳۳).

از نظر ختایی بازخورد این «روح نظم» حاکم بر چینی‌ها را در همه ابعاد زندگی آنها می‌توان دید. روز و شب در نزد چینی‌ها «مقسوم» به بخش‌های مختلف است و حتی پادشاه اگر این برنامه را رعایت نکند و مثلاً بیش از حد بخوابد او را بیدار می‌کنند تا کاغذ مهر کند و امور مملکتی معطل نماند (ختایی، ۱۳۵۷: ۱۴۲). ۱۰۰ روز راه از مرز چین تا پایتخت ایشان را اگر کسی طی می‌کرد جز سرسبزی و زراعت نمی‌دید و حتی جاهایی که کوه و سنگلاخ بود را آن مردم خاک ریخته و مناسب زراعت ساخته بودند. به دستور پادشاه هم تمام دو طرف جاده اصلی تا پایتخت درختکاری شده بود تا همه جا سایه در دسترس باشد (ختایی، ۱۳۵۷: ۱۵۱). شهرسازی چین به این نحو بود که ارتش در مکان مقرر از روی نقشه پیشینی شهری کامل با محله‌های مختلف و اجزای لازم برای هر محله را بنیان می‌کرد و بعد دولت منازل و مغازه‌ها را به قیمت ارزان به مردم می‌فروخت و اگر توان خرید نداشتند به آنها اجاره می‌داد (همان: ۵۲). برای کاستن از خطر آتش‌سوزی در شهرها سه راه کار اندیشیده بودند اول اینکه همیشه نگهبانانی به این منظور پاس می‌دادند، دوم اینکه هر خانه ملزم بود حجم مشخصی از آب را همیشه برای خاموش کردن

آتش‌های عمومی ذخیره داشته باشد، سوم اینکه محله‌ها و خیابان‌ها را طوری ساخته بودند که آتش یک محله به محله دیگر یا آتش یک طرف خیابان به طرف دیگر سرایت نکند (ختایی، ۱۳۵۷: ۱۵۲). در نظام قضایی محکوم به قتل را تا سه سال زنده نگه می‌داشتند و هر سال از او اعتراف به جرم مکتوب می‌گرفتند. بعد از اجرای حکم اعدام، سر وی را تا ۳۰ سال در صندوقچه‌هایی با مشخصات فرد و پرونده دادرسی او نگه می‌داشتند تا اگر کسی مدعی خون او شد، مدارک را به وی عرضه کنند (ختایی، ۱۳۵۷: ۱۰۹). دولت مرکزی به صورت مستمر و منظم گزارش باران و برف را از سراسر کشور دریافت می‌کرد تا از وضعیت احتمالی کشاورزی و محصول با خبر باشد (ختایی، ۱۳۵۷: ۱۲۷). با در همین دولت مرکزی هر ساله تقویمی سراسری تنظیم و تکثیر می‌شد و به سراسر چین به همه کارداران حکومتی حتی کسانی که بر ده نفر سرکرده بودند نیز ارسال می‌گردید (ختایی، ۱۳۵۷: ۱۳۷).

در پایان می‌توان دید که ختایی حتی از «روح نظم» که قبل‌تر از او در سفرنامه غیاث‌الدین نقاش هم به آن اذعان شده بود، در توصیف چینی‌ها فراتر می‌رود و به چیزی می‌رسد که شاید بتوان آن را «روح قانون» نامید. او حسرت خود را از انتظام و قانونمندی امور در سرزمین ختای در جای جای کتاب به تکرار مورد تأکید قرار می‌دهد. نویسنده که یک ایرانی سنی مذهب گریخته از آشوب‌ها و بی‌رسمی‌های قزلباشان صفوی است می‌نویسد چهار هزار سال است که سرزمین چینی‌ها آفت، طاعون و خرابی از سپاه ندیده و آن را ناشی از این می‌داند که «قانون و قواعد را ایشان به غایت مضبوط گرفته‌اند» (ختایی، ۱۳۵۷: ۹۴). البته واضح است که در همان دو قرن منتهی به سفر نویسنده، چین دستخوش حمله مغول شده بود و در همان سال‌های حضور نویسنده ظاهراً دست به گریبان یک قحطی بزرگ بوده است (مظاهری، ۱۳۷۲: ۱۵۹-۱۶۱)، اما نویسنده با در ذهن داشتن وضعیت سرزمین مادری خود و مقایسه آن با چین این اسطوره را می‌پذیرد. او «روح نظم» و «روح قانون» جاری در سرزمین چینی‌ها را برای سرزمین اسلامی خود با حسرت آرزو می‌نماید و «اهل اسلام» و «مملکت‌های اسلامی» را به آن دعوت می‌نماید، چنان‌که نوشته «و در هیچ حال خطایان بیکار نباشند و شب و روز از پادشاه و گدا را متعین است به مقسوم و از ضابطه و ربط در روی زمین هیچ کس نشان ندهد در ماسوای خطای. بلاتشبییه اگر اهل اسلام شریعت را همچنان که حق اوست بگیرند بی‌شک همه ولی شوند به عنایت حق» (مظاهری، ۱۳۷۲: ۶۲) و یا باز اشاره می‌کند قانون مداری چینی‌ها به «به مرتبه‌ای که اگر پدر را از پسر و پسر از پدر و مادر سرموی خلاف قانون ببیند بلا توقف برود و غمز کند و خلعت و بخشش بیاید و به کشتن بدهد و باک ندارد؛ و از خرد و بزرگ چنان مطیع یکدیگرند که یک کار دوبار فرمودن و یک سخن دو بار گفتن نبود، دریغا این در مملکت‌های اسلام بایستی!» (مظاهری، ۱۳۷۲: ۱۵۹).

سید علی‌اکبر ختایی را می‌توان اولین چین شناسی ایرانی دانست و از این گزینش با قوت تمام دفاع کرد. او در مشاهده ظاهر و سازوکارهای جامعه چین دقت بالایی به خرج داده اما در این زمینه با سلیمان سیرافی و غیاث‌الدین نقاش تقریباً برابر است. آنچه ختایی مضاعف بر آن‌ها دارد این است که «مسئله دارد» و به دنبال پاسخ مسئله خود مشاهداتش در مورد چین را در قالب «روح نظم» و «روح قانون» جمع‌بندی کرده تا سنگ بنای یک دانش جدید را بنیان گذاشته باشد.

۴. شناخت مطالعاتی (قرن سیزدهم و اوایل چهاردهم)

دانسته است که ایران پس از دو شکست متوالی از روسیه و تن دادن به قراردادهای گلستان (۱۸۱۴ م.) و ترکمنچای (۱۸۲۸ م.) به درکی از سیاست و جغرافیایی سیاسی جهان نوین دست یافت. از اینجا به بعد شناخت دنیا برای ایران به یک مسئله تبدیل شد و شکل سامان یافته این پیگیری مسئله خود را در قالب مدرسه دارالفنون و موسسه دولتی ترجمه و نشر کتاب زیر نظر محمدحسن خان اعتمادالسلطنه به نمایش گذاشت. در این دوره اگر «سفرنامه حج» هدایت را در نظر نیاوریم که بخشی از آن به گذار در سرزمین چین تعلق دارد، شاهد تولید اثر چین شناسانه‌ی مستقلی از سوی ایرانی‌ها نیستیم. از اواسط دوره ناصری تا برآمدن سلسله پهلوی در ایران در آثار مختلفی می‌توانیم بازتابی از کشور چین را مشاهده کنیم که بیشتر این بازتاب‌ها و گزارش‌ها برآمده از مطالعه کتب یا مطبوعات غربی هستند و نه برآمده از مسافرت یا شناخت مستقیم. این عصر شناخت مطالعاتی ایرانی‌ها از چین را به نظر بتوان به دو برهه تقسیم کرد، در برهه اول چین برای ایرانی‌ها بخشی از اطلاعات عمومی ایشان در مورد جهان است. در برهه دوم اما چین برای ایرانی یک همتای شرقی است که اسیر چنگال استعمار غرب و استبداد داخلی به شمار می‌آید و حتی ایرانی‌ها با نگاه به وضعیت اسفبار چین، خود را در مورد وضعیت اسفبار ایران تسلی می‌دهند.

اولین اشاره به چین به عنوان یکی از دول جامعه جهانی در یک متن دوره قاجار در «تاریخ منتظم ناصری» به سرپرستی محمدحسن اعتمادالسلطنه صورت گرفته. در این معرفی مختصر نام امپراتور گوانگ شو^۱ و جمعیت چین هم ۸۶۷ میلیون نفر ذکر شده و در کنار اینها از وزیر اعظم، مذهب دولت و شمار جمعیت تحت حمایت دولت چین نیز نام برده شده است (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷/۲: ۱۳۰۶-۱۳۰۷). رویکرد کتاب «تاریخ منتظم ناصری» در بازتاب دادن چین عمدتاً نقلی و ناظر بر اطلاعات عمومی از تحولات چین است. چین در این کتاب تا مدخل سال ۱۲۶۷ هـ / ۱۸۵۰ م موضوعی است که تحت اخبار انگلستان مورد اشاره و بررسی قرار می‌گیرد و از این سال به بعد نویسنده برای صحبت از اخبار چین آن را به عنوان مدخل مستقلی در نظر

می‌گیرد. گزارش درگیری‌های چین با قدرت‌های غربی عمده‌ترین اخباری است که از آن کشور در این کتاب بازتاب می‌یابد مانند ریختن ۲۰ هزار صندوق تریاک از سوی چینی به دریا در ۱۲۵۵/۵ ۱۸۳۹/۵ م. (اعتمادالسلطنه، ۳/۱۳۶۷: ۱۶۵۲)، نبرد دریایی چین با انگلیس در ۱۲۷۳/۵ ۱۸۵۶/۵ م؛ که با وجود مقاومت سرسختانه چینی‌ها به شکست آنها منجر می‌شود (اعتمادالسلطنه، ۳/۱۳۶۷: ۱۶۶۴). یا پذیرفتن سفرای فرانسه، انگلیس و آمریکا از سوی امپراتور چین در سال ۱۲۷۵/۵ ۱۸۵۸/۵ م. (اعتمادالسلطنه، ۳/۱۳۶۷: ۱۸۰۴)؛ اما در کنار این اشاراتی به اخبار داخلی چین هم دیده می‌شود. شورش تیه تین که مدعی داشتن نژاد مغول از نسل قوبیلای قآن بود در سال ۱۲۷۰/۵ ۱۸۵۳/۵ م. (همان: ۱۷۶۱)، تأسیس مدارس زبان‌های خارجی در پکن با وجود مخالفت علمای سنتی چین (همان: ۱۸۸۸)، اعزام گروهی از رجال چینی به اروپا به سرپرستی یک سیاستمدار آمریکایی در ۱۲۷۴/۵ ۱۸۶۷/۵ م. (اعتمادالسلطنه، ۳/۱۳۶۷: ۱۹۰۰). آخرین خبری هم که «تاریخ منتظم ناصری» از چین بازتاب می‌دهد مربوط به سال ۱۲۸۹/۵ ۱۸۸۳/۵ م؛ و هجوم کشتی‌های جنگی ژاپن به این کشور است (اعتمادالسلطنه، ۳/۱۳۶۷: ۲۰۴۸).

نویسندگان اواخر دوره ناصری، دوره مظفری و دوره مشروطه به واسطه سرنوشت مشترک دو کشور یعنی پایمال شدن به دست استعمار، در این دو کشور اشتراکات بسیاری جهت مقایسه می‌یابند. قهرمان میرزا سالور صاحب کتاب «خاطرات عین‌السلطنه» از این نظر بر دیگر هم عصران خود تقدم دارد. او عمده اطلاعات خود را از منابع انگلیسی زبان مثل روزنامه‌های «لندن نیوز»، «پوبلیک نیوز» و کتاب اطلاعات عمومی «لی‌وینگ رولرز آو من‌کاینده (حکام در قید حیات نوع بشر)»^(۲) کسب می‌کند (سالور، ۳/۱۳۷۴: ۲۲۳۰-۲۲۳۱). یادداشت‌های عین‌السلطنه از اطلاعات عمومی در مورد آداب و رسوم چینی‌ها عاری نیست. مثلاً از بوتسوف سفیر جدید روسیه در ایران شنیده که چینی از سمت راست سوار اسب می‌شوند، مردان آنها تا ازدواج نکنند سبیل نمی‌گذارند و تا ۶۰ ساله نشوند ریش (سالور، ۱/۱۳۷۴: ۲۸۹-۲۸۸). یا از مطبوعات انگلیسی خواننده که در دربار امپراتور دو مقام به نام‌های «مرد خیر» و «مرد شر» وجود دارد و وظیفه هر یک را تشریح می‌کند (سالور، ۱/۱۳۷۴: ۷۲۸)؛ اما جنبه مهم‌تر اطلاعات عین‌السلطنه به اخبار و خرده تحلیل‌های او درباره فشارهای استعماری به چین بازمی‌گردد. در یکی از هجوم‌های دولت ژاپن آن کشور به فرماندهی ژنرال آیاما ارتش ۲۰ هزار نفری چین را در هم می‌کوبد به نحوی که ۱۶ هزار نفر در میدان جنگ کشته می‌شوند و ۴ هزار نفر هم به اسارت درمی‌آیند. عین‌السلطنه ضمن گزارش این رویداد می‌نویسد: «هیچ وقت ژاپن گمان نمی‌کرد که استعداد گفتگویی کتبی و لفظی با دولت چین پیدا کند. حالا باید این‌طور شکست بدهد و قانع نشده به پایتخت آن دولت قشون بکشد» (سالور، ۱/۱۳۷۴: ۶۳۸) و در ریشه‌یابی این وضعیت تأکید می‌نماید «نتیجه و آمال تربیت این است که دولت چین با هشتصد کرور بل متجاوز جمعیت جلوگیری از قلیل قشون دولت ژاپون نتوانست کرد. با آن‌که جمعیت تمام ژاپون هفتاد کرور است» (سالور، ۱/۱۳۷۴: ۶۷۷). در ادامه

گزارش خود وی می‌نویسد در همین حال چینی‌ها دور وینگ تیان (خدای جنگ) جمع شده، طبل و شیپور می‌زنند و عود می‌سوزانند و التماس می‌کنند از آنان رفع شکست و تظلم شود (سالور، ۱۳۷۴/۱:۶۷۷). وضعیت چین در مقابل آلمانی‌ها هم که دقیقاً تداعی‌کننده حال و روز ایران است. او نقل می‌کند که چگونه آلمان منطقه کیانگ چای در ساحل رود زرد را به تصرف درآورده‌اند و بر ۶۰ میلیون جمعیت، معادن غنی زغال‌سنگ و ظرفیت تولید ابریشم آن سلطه پیدا کرده‌اند. دولت آلمان منطقه را ظاهراً ۹۵ ساله از چین اجاره کرده بود اما به اعتقاد نویسنده این تنها آغاز جدایی قطعی و ابدی این منطقه از خاک چین بود چراکه «ممالکی که از چین تجزیه شد هریک قطعه جواهری بودند بس گران‌بها و دیگر محال است به قبضه تصرف چین درآید» (سالور، ۱۳۷۴/۲: ۱۲۳۴). عین‌السلطنه از این‌که چین این‌گونه اسیر دست «لاشخورها» بود ابراز تأسف می‌کند و آن کشور را از ایران همان روزگار «بدبخت‌تر» می‌شمرد (سالور، ۱۳۷۴/۱:۱۲۰۹-۱:۱۲۱۰). از نگاه عین‌السلطنه جمهوری شدن کشور چین هم نوید تحول چشمگیری را نمی‌داد. تصویر یوان شیکای^۱، رئیس‌جمهور چین، در یک روزنامه انگلیسی در حالی که سوار بر کجاوه بود و سربازان او را بر دوش داشتند برای او این‌طور معنی داشت که چینی‌ها هم «مثل ما ایرانی‌ها داخل آدم نیستند و هرگز از عهده امور خود برنخواهند آمد» (سالور، ۱۳۷۴/۵: ۳۹۷۱). گزارش‌هایی از جشن جمهوری در زمان ریاست جمهوری لی یانگ هنگ^۲ و سان دیدن رئیس‌جمهور از ارتش ۱۰-۱۵ هزار نفری آن هم در عهد ارتش‌های ۲-۳ میلیون نفری با لباس‌های «عاریه‌ای» اعضای دولت به نظر عین‌السلطنه بیشتر مایه تمسخر می‌آمد تا نشانه پیشرفت و تمدن (سالور، ۱۳۷۴/۶: ۴۷۱۲).^(۳)

نویسندگان معاصر با جنبش و انقلاب مشروطه هم به حال چین استعمار زده تأسف می‌خوردند و هم می‌کوشیدند در اندک گام‌های امپراتوری چین برای پذیرش مشروطه کورسویی از امید ببینند. عبدالحسین خان سپهر در «مرآت الوقایع مظفری» به تصرف پرت آرتور توسط روس‌ها و کیانگ‌چای توسط آلمان‌ها اشاره دارد (سپهر، ۱/۱۳۸۶: ۲۰۱)؛ از کاریکاتور روزنامه «پتی ژورنال»^(۴) فرانسه صحبت می‌کند که در آن چین چنان نان شکلاتی میان قدرت‌های بزرگ تقسیم‌شده و هر یک برشی را برای خود تعیین کرده‌اند و در بین آنها انگلستان و آلمان «با کمال تیزی به یکدیگر می‌نگریستند» (سپهر، ۱/۱۳۸۶: ۲۰۲)؛ از اجازه ۵۰ ساله کیانگ‌چای توسط آلمان‌ها و وام ۱۲۰ میلیون تومانی انگلستان با سود ۴٪ به چین برای پس دادن قرضه ژاپن از طرف پکن سخن می‌گوید و اشاره دارد که این وام را همه به معنی فروخته شدن کل چین به انگلستان می‌دانند (سپهر، ۱/۱۳۸۶: ۲۰۲). از ورای این وضعیت اسف‌بار اما نویسندگان مشروطه بارقه‌ای از امید را در چهره چین می‌بینند. اخبار حرکت چین به سمت کسب دانش روز برای نویسندگان آن دوره الهام‌بخش است. سپهر می‌نویسد سوک ته قیانی نای وزیر اعظم چین جوانان ۲۰-۲۵ ساله

1. Yuan Shikai
2. Liang Hen

را برای اعزام به اروپا گزینش کرده و مدرسه‌ای به سبک دارالفنون راه انداخته (سپهر، ۱۳۸۶/۱:۲۰). احمد مجد الاسلام کرمانی در «تاریخ انحطاط مجلس» این خبر را قرین به صحت می‌داند و می‌افزاید این جوانان برای آنکه تمام قوانین ملل اروپایی را گردآوری و ترجمه کنند برای عرضه به حضور امپراتور، به اروپا اعزام شده‌اند و از قرار شنیده‌ها چین قرار است طی پنج سال نظام مشروطه اعلام کند (مجد الاسلام کرمانی، ۲۵۳۶: ۲۶۰). سپهر در ادامه سخن گفتن از بیداری مردم چین نشانه‌های دیگری هم ارائه می‌دهد از جمله صحبت از شورش «باکسرها» که عنوان «یهوشوان» یا «دوستان اتحاد وطن» داشتند (سپهر، ۱۳۸۶/۱: ۵۲۰) و ممنوع شدن واردات و کشت تریاک از سوی دولت چین (سپهر، ۱۳۸۶/۲: ۱۰۶۵). اما نکته متفاوت کار او اینجاست که حتی از این نشانه‌ها هم فراتر می‌رود تأکید می‌کند «این اوقات دولت چین گویند بیدار شده و درصد آن است که برای اصلاح معایب خود، از سیصد و شصت میلیون چینی همان پنجاه میلیون مسلمین را اختیار نماید برای واری و سرکشی به مهام و مصالح ملک و دولت انتخاب کند» (سپهر، ۱۳۸۶/۱: ۲۰۲). این گرایش دولت چین به اسلام یک اشاره تصادفی در کار سپهر نیست او ادامه می‌دهد «مردم چین این اوقات مشغول آموختن دین اسلامی می‌باشند» و شخصی به نام کادوما کتاب نوشته در باب عبادت، معاملات و عقوبات به سنت اسلام (سپهر، ۱۳۸۶/۲: ۸۱۰). او به وجود ۵۰ میلیون مسلمان در چین و سکونت ۱۰ هزار خانواده مسلمان در پکن که ۲۷ مسجد مخصوص به خود در این شهر دارند اشاره می‌کند (سپهر، ۱۳۸۶/۱: ۳۹۰). شاید همین پندار غالب در مورد بیداری و تحول چین و ضرورت روشن نمودن مضرات استعمار زدگی و استبداد موجب شده برای شاه ایران موجب شده است ما مقارن همین دوران شاهد ترجمه آثار چندی در شناسایی و معرفی چین از سوی مترجمان دربار باشیم. اسماعیل لسان السلطان کتاب «جنگ چین و قشون ملل متحده» را در سال ۱۳۲۱ ه.ق. از روی متن انگلیسی ترجمه می‌کند، محتوای کتاب ناظر بر جنگ چین با کشورهای اروپایی در سال ۱۳۱۷ ه.ق. یا ۱۹۰۰ م. است. باز همین مترجم کتاب «تاریخ مملکت چین» را که تاریخی عمومی چین از بدو پیدایش تا سال ۱۹۰۱ م. بود را از روی متن انگلیسی در سال ۱۳۲۳ ه.ق. ترجمه و به ولیعهد وقت محمدعلی میرزا تقدیم می‌نماید. همزمان محمد خلیل بن محمد هاشم دامغانی ترجمه کتاب دوجلدی «تاریخ چین» را در سال‌های ۱۳۲۲ و ۱۳۲۴ ه.ق. به مظفرالدین شاه تقدیم می‌کند. جلد اول این کتاب محتوی زندگی و آرا کنفوسیوس و تأثیر آنها بر زندگی مردم چین بود و جلد دوم آن حاوی نسب اهل چین تا تأسیس جمهوریت و تجارت چین (در بخش‌های ترکستان، تبت، حامی، لوچو) بود.

۵. شناخت دانشی (قرن چهارده شمسی تا اکنون)

در قرن چهارده شمسی / بیست میلادی دو تحول عمده در ایران بر وضعیت چین شناسی در این کشور اثرگذار بود. اول استقرار حکومت متمرکز پهلوی در کشور که به مدرن سازی بسیاری از

نهادهای اجتماعی از جمله نهاد آموزش انجامید و پیدایش دانشگاه‌ها از جمله نمودهای آن بود. دوم برقراری نخستین تماس دیپلماتیک رسمی میان دو کشور از سال‌های پایانی دولت قاجار. نخستین تماس دیپلماتیک میان دولت‌های ایران و جمهوری چین در سال ۱۲۹۹ ش. / ۱۹۱۹ م. در حاشیه اجلاس صلح ورسای به وقوع پیوست و نمایندگان دو کشور بعدتر در رم معاهده دوستی میان دو کشور را به امضا رساندند که بر اساس آن مقرر شد هر دو کشور سفیر خود را به کشور مقابل اعزام نمایند. با این حال تا میانه جنگ جهانی طول کشید تا ایران وزیر مختار خود سید علی نصر را به شهر چون کینگ پایتخت وقت جمهوری چین اعزام نماید. در فوریه ۱۹۴۵ م / بهمن ۱۳۲۴ ش سطح روابط دیپلماتیک از وزیرمختاری به سفارت کبری ارتقا یافت و مقرر شد عبدالحسین هژیر اولین سفیر ایران در چین باشد. با پیروزی انقلاب کمونیستی در چین ایران با این کشور از ۱۳۲۸-۱۳۳۶ ش. / ۱۹۴۹ تا ۱۹۵۷ م. معلق بود تا این که در پایان این دوره با تنش‌زدایی میان دولت پهلوی و اتحاد جماهیر شوروی، روابط ایران و چین نیز در مسیر بهبود قرار گرفت. با شروع دوران دیپلماسی پینگ‌پنگ^(۵) میان چین و آمریکا، اشرف و فاطمه و فرح پهلوی به ترتیب طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۲ از چین بازدید کردند.

برقراری روابط دیپلماتیک میان ایران و چین و شکل‌گیری شناخت دانشی ایرانی‌ها از چین خیلی دیر میسر شد و البته بخشی از آن هم مدیون ایرانیان خارج از کشور بود. عباس اقبال که اغلب به عنوان اولین مورخ دانشگاهی ایران از او یاد می‌شود، در کتاب «تاریخ مغول» خود از جانب چینی امپراتوری مغول که در بیشتر تواریخ عهد ایلخانی ایران اشاراتی به آنها وجود داشت اما واجد اهمیت چندانی برای مخاطب ایرانی نبودند، پرده‌برداری می‌کند. او از چگونگی تصرف چین (اقبال، ۱۳۸۴: ۱۴۷-۱۴۶)، شخصیت یلوچوتسای (اقبال، ۱۳۸۴: ۷۷-۷۶) و جانشینی اریق‌بوقا سخن می‌گوید (اقبال، ۱۳۸۴: ۱۶۳-۱۶۲). اقبال در ملاحظه‌ای مهم همچنین «سبک چینی» در نگارگری را همان نقاشی رایج میان مانوی‌های اهل سغد و تخارستان می‌داند که از طریق اویغورهای عضو اتحادیه مغولان به چین رفت و بعدتر تحت عنوان سبک چینی با حکومت ایلخانان به ایران بازگشت (اقبال، ۱۳۸۴: ۵۵۵-۵۵۶).

همزمان تلاش دانشگاهی دیگری هم توسط علی مظاهری در فرانسه در زمینه چین‌شناسی در حال پیگیری بود که اهدافی بسیار فراتر از معرفی صرف چین به مخاطب ایرانی را دنبال می‌کرد. علی مظاهری به لحاظ روش یک مورخ آنال سرسخت است که پیگیر جنبه‌های غیرسیاسی، غیر اسنادی و غیر شخصیتی تاریخ بود. او متأثر از تاریخ‌نگاری مسلط زمانه خود اعتقاد داشت «تاریخ فکر را القا می‌کند، اما جغرافی است که تصمیم می‌گیرد» (مظاهری، ۱۳۷۲: دوازده-چهارده) و تلاش می‌کرد همه یافته‌های علوم انسانی، علوم اقتصادی، علوم فنی را برای رسیدن به کامل‌ترین نتیجه به هم درآمیزد (بحرانی‌پور، ۱۳۹۲: ۱۳-۱۴) در حالی که بر تولید اقتصادی و نقش آن در تحول تاریخی تأکید اساسی داشت (بحرانی‌پور، ۱۳۹۲: ۶)؛ اما مظاهری

روش را کاملاً در خدمت ایده محوری خود قرار داده بود و ایده محوری او این بود که اندیشه‌های موریس لمبار و فرنان برودل در مورد توفیق حوزه مدیترانه‌ای بر سایر حوزه‌های تمدنی خطا است (بحرانی‌پور، ۱۳۹۲: ۱۴) و همچنین نظر رنه گروسه مبنی بر جریان غرب به شرق تمدن نگاهی یک‌جانبه است، پس او تلاش می‌کند تا نفوذ تمدن چین بر غرب از میسر عناصر ایرانی را به تصویر بکشد (بحرانی‌پور، ۱۳۹۲: ۱۵). در کتاب دو جلدی «جاده ابریشم» مظاهری متأثر از اندیشه چین‌محوری خود یافته‌های همه علوم را به کار گرفته است. برای همین او در مورد ترکیب شیمیایی باروت توضیحات مفصل می‌دهد و چگونگی راه‌یابی باروت به دسته‌های «تخش افکن» فیل سوار در ارتش تیمور گورکانی و جشن‌های همراه با نورافشانی در دوره شاهرخ تیموری را بررسی می‌کند (بحرانی‌پور، ۱۳۹۲: ۲۲-۲۳). جایی دیگر با تحلیلی زبان‌شناسانه ریشه‌های واژه «پول» را در «بولس» یونانی می‌یابد، ریشه‌های «فلوس» در عربی را در «فلز» فارسی شناسایی می‌کند و ریشه‌های «سپاکو» در زبان فرانسه را از «سپاک» که سکه‌های سوراخ‌دار چینی بوده‌اند می‌شناسد (مظاهری، ۱۳۷۲: ۴۱۹-۴۲۵). در تحلیل دین‌شناسانه خود نیز خاستگاه ورود اسلام به شرق آسیا را در مهاجرت بازرگانان ماوراءالنهری به چین به سرپرستی سید زبیر نملی در سال ۴۶۲ ه. شناسایی می‌کند و ادامه می‌دهد که این شخص جد شمس‌الدین عمر بخاری یا همان سید اجل (وزیر قوبیلای ۶۵۸-۶۸۳ ه.ق.) است که اسلام مسلمانان مانوی الاصل منطقه سین‌کیانگ چین میراثی از سوی آن‌ها است. از دید مظاهری با توجه به نفوذ اعضای طریقت نقشبندی در دربار چین که از بقایای همین مسلمانان مانوی الاصل بودند اظهار نظر سید علی‌اکبر ختایی مبنی بر مسلمان شدن دایمینگ ژین دی امپراتور چین حرفی کاملاً پذیرفتنی است (همان: ۳۲۲-۳۲۳). ارزش میراث چین محور و آنالی علی مظاهری در محیط دانشگاهی ایران تازه در سال‌های اخیر به تدریج در حال شناسایی است.

در دهه ۱۳۵۰/۱۹۷۰ که روابط ایران و جمهوری خلق چین بعد از سال‌ها تردید متقابل روی ریل قرار گرفته بود و با سرعت به پیش می‌رفت. چین برای اولین بار برای وزارت خارجه ایران نیز به موضوع شناخت دانشی تبدیل شد. در سال ۱۳۵۶/۱۹۷۷ اولین اثر جدی وزارت خارجه در حوزه مطالعه روابط ایران با چین با عنوان «ایران به روایت چین باستان» به قلم عباس تشکری منتشر شد. این اولین تلاش جدی در واقع ترجمه‌ای است از جلد سوم مجموعه شش جلدی کتاب ژانگ خین‌لان^۱ با عنوان «مواد تاریخی روابط چین و نواحی غربی» که در سال ۱۹۳۰ در چین به چاپ رسیده بود. در این کتاب که مضمون مرکزی آن تجارت زمینی و دریایی ساسانیان با چین است از مجموعه گوناگونی از داده‌ها بهره‌برداری شده که تا این زمان برای حوزه چین‌شناسی در ایران مدرن بی‌سابقه بود. این کتاب از تواریخ سلسله‌ای چین یعنی «تاریخ سلسله

1. Zhang Xinglang

وی»، «تاریخ شمالی»، «تاریخ سلسله لیانگ»، «تاریخ سلسله سوای»، «تاریخ قدیم سلسله تانگ»، «تاریخ جدید سلسله تانگ» بهره برده است (تشکری، ۲۵۳۶: ۱۲۲-۱۴۰). همچنین به داده‌های سکه‌شناسی منتشرشده از سوی چینی‌ها برای ترسیم مسیرهای تجاری در این اثر استناد شده است. بر اساس این داده‌ها حجم عظیمی از سکه‌های ساسانی در شرق جاده ابریشم در حوزه ترکستان از شاهان مختلف ساسانی کشف شده بودند. سکه‌های نقره با وزن میانگین چهار گرم که حجم کشف آنها به خوبی گویایی شدت آمد و شد میان دو کشور بوده. در بندر کانتون نیز کشف سکه‌های ساسانی گواه قطعی بر وجود روابط تجاری دریایی میان دو کشور بودند (تشکری، ۲۵۳۶: ۵۴). تشکری از روی منابع تاریخ‌نگاری چینی که از همتای ایرانی خود منضبط‌تر و البته از گزند روزگار مصون‌تر بوده تبادل ۱۷ سفارت میان ایران و چین بین سال‌های ۴۵۷ تا ۶۳۲ م. را شناسایی و تاریخ‌گذاری کرده است (تشکری، ۲۵۳۶: ۹۶). استفاده گسترده از آثار چین شناسان بزرگ قرن بیستم از جمله هنری یول و آرول اشتین هم از دیگر ویژگی‌های بی‌سابقه کتاب تشکری است.

۶. نتیجه

ایرانی‌ها از ورود اسلام به این سو به طور کلی چهار دوره تاریخی را از نظر شناخت چین از سر گذرانده‌اند. آنها در حدفاصل قرون اول تا هفتم ق مسیر خاصی را در شناخت چین طی کردند. ایران در دوره ساسانی روابط بسیار گسترده زمینی و دریایی با چین داشت. شناخت حاصل از این ارتباط بعد از ورود اسلام برای سه قرن تقریباً به ورطه فراموشی افتاد و یا لاقلاً به متون رسمی راهی نداشت. در نگاه طبری، بلعمی یا دینوری چین سرزمین دور و قدرتمندی است که بهترین و کامل‌ترین هر پدیده‌ای در آنجا واقع است و شگفتی‌های زیادی برای عرضه دارد. با کتاب سلیمان سیرافی ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، قضایی چین به ایرانیان معرفی شده و قدم نخست برای شناخت تعاملی-ارتباطی از چین برداشته می‌شود. این میسر با گزارش‌ها عبدالحی گردیزی و شرف الزمان مروزی ادامه می‌یابد اما به جریان مسلط تبدیل نمی‌شود و همچنان تا عهد مغول همان شناخت حماسی-اسطوره‌ای غلبه خود را حفظ می‌کند. با شکل‌گیری امپراتوری جهانی مغول و استقرار شاخه‌ای از آن در ایران تحت حکومت ایلخانان، دوره شناخت ارتباطی-تعاملی با چین رسماً آغاز می‌شود. این شناخت علاوه بر ابتکارات فردی از یک پشتیبانی حاکمیتی بی‌سابقه برخوردار است. ایلخانان حکومت مغولی چین را برادر بزرگ‌تر خود به شمار می‌آوردند. کتاب‌های خواجه رشیدالدین فضل‌الله، بناکتی و زکریا قزوینی محتوی اطلاعاتی مستقیم و دسته اول از چینی‌هایی است که به ایران رفت و آمد داشته‌اند. در ادامه این عصر شناخت ارتباطی-تعاملی تبادل گسترده سفرا و همواری راه تجارت میان ایران و چین به تولید محتوا از سوی غیاث‌الدین نقاش و سید علی‌اکبر ختایی منتهی می‌شود. آثار این دو دیگر صرفاً معرفی چین نیست آنها از صورت فراتر رفته و به روح حاکم پشت تمدن چین و سازوکارهای آن سرزمین نظر

دارند و آن را در قالب «روح نظم» و «روح قانون» می‌یابند. از میانه دوره قاجار که ایرانی‌ها عزم جدیدی برای شناخت جهان اطرافشان از خود نشان می‌دهند استعمار زدگی و استبداد حاکم بر هر دو سرزمین موجب می‌شود نویسندگان ایرانی روزگار اسفبار سرزمین چین را شاهد و گواه خوبی برای سرزمین خود ببینند. همه نویسندگان این دوره تمام اطلاعات خود در مورد چین را از کتب و روزنامه‌های غربی کسب می‌کرده‌اند. قهرمان‌میرزا سالور چین را چه در دوره سلطنت و چه در دوره جمهوری مملکتی بدبخت می‌یابد که شاید با نگاه به آن، در مورد بدبختی ایران کمی تسلی می‌یافته است. عبدالحسین خان سپهر و مجد الاسلام کرمانی اما در ننگون‌بختی چین و حرکت آن به سمت جمهوری کورسویی از امید می‌بینند که می‌تواند برای ایران هم الگو و انگیزه باشد. با شکل‌گیری دولت مدرن در هر دو کشور و برقراری روابط دیپلماتیک بین این دو، شناخت از چین در ایران وارد فضای دانشگاهی می‌شود. ابتدا عباس اقبال چهره چینی امپراتوری مغول را برای اولین به فضای دانشگاهی ایرانی معرفی می‌کند؛ سپس علی مظاهری با اندیشه «چین محوری» خود از نظام جهانی و برای به چالش کشیدن نظریه‌های «غرب محور» تمدن جهانی، سه سفرنامه ایرانی از چین را در قالب کتاب «جاده ابریشم» و با توضیحات و توشیحات بسیار عالمانه به چاپ می‌رساند؛ در نهایت هم کتاب عباس تشکری به عنوان اولین اثر یک نویسنده ایرانی در دوران مدرن که با استناد مستقیم به منابع چینی تنظیم شده منتشر می‌شود تا مجموع این تلاش‌ها طلیعه‌ای باشند برای شناخت دانشی ایران از چین.

پی‌نوشت‌ها

۱. این نشریه با نام کامل The Illustrated London News طی سال‌های ۱۸۴۲ تا ۱۹۷۱ به چاپ می‌رسید.
۲. با کتاب‌شناسی کامل زیر:
H. N. Hutchinson, The Living Rulers Of Mankind, London: BallantynHanson & Co, 1902.
۳. البته در میان ایرانی‌ها نسبت به گذشته پرسکوه چین آگاهی وجود داشته برای نمونه غلام‌حسین‌خان افضل‌الملک چین را دولتی معظم و کشوری با پیشینه تاریخی عظیم می‌شناخت (افضل‌الملک، ۱۳۶۱: ۴۰۵-۴۰۴ و ۱۵۴-۱۵۵).
۴. روزنامه Le Petit Journal از سال ۱۸۶۳ تا ۱۹۴۴ در پاریس منتشر می‌شد.
۵. اشاره به دهه ۱۹۷۰ که مسابقات مکرر بینگ‌پنگ میان ورزشکاران چینی و آمریکایی موجب تعدیل تنش‌ها میان دو کشور شد و به بازدید نیکسون از پکن در سال ۱۹۷۲ انجامید.

منابع

- مسکویه احمد بن علی (۱۳۶۹). تجارب الامم، ترجمه ابوالقاسم امامی و علی نقی منزوی، تهران: سروش، ج ۱.
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۷۵). تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: اساطیر، ج ۹.
- بلعمی، ابوعلی (۱۳۷۸). تاریخنامه طبری، ترجمه محمد روشن، تهران: سروش، ج ۴.
- دینوری، ابوعلی (۱۳۸۳). اخبار الطوال، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران: نی.
- نرخسی، محمد بن جعفر (۱۳۶۳). تاریخ بخارا، ترجمه مدرس رضوی، تهران: توس.
- نویسنده ناشناس (۱۳۱۷)، مجمل التواریخ و القصص، تصحیح محمدتقی بهار و بهجت رضانی، تهران: کلاله خاور.
- ختایی، سید علی اکبر (۱۳۵۷)، ختای نامه، تصحیح ایرج افشار، تهران: مرکز اسناد فرهنگی آسیا.
- گردیزی، ابوسعید عبدالحی (۱۳۶۳). زین الاخبار، تصحیح عبدالحی حبیبی، تهران: دنیای کتاب.

- ابن خرداد به (۱۳۷۰). المسالك و الممالک، ترجمه سعید خاکرند، تهران: موسسه مطالعات و انتشارات تاریخی.
- سیرافی، سلیمان (۱۳۸۱)، سلسله التواریخ یا اخبار الصين و الهند، ترجمه حسین قرچانلو، تهران: اساطیر.
- جوینی، عطاملک (۱۳۸۵)، تاریخ جهانگشای جوینی، تصحیح عطاملک جوینی، تهران: دنیای کتاب، ج ۱.
- مظاهری، علی (۱۳۷۲). جاده ی ابریشم، ترجمه ناصر ملک نوبان، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- همدانی، رشید الدین فصل الله (۱۳۸۵). جامع التواریخ، تاریخ اقوام پادشاهان ختای، تصحیح محمد روشن، تهران: میراث مکتوب.
- شبانکاره ای، محمد بن علی (۱۳۸۱). مجمع الانساب، تصحیح میرهاشم محدث، تهران: امیر کبیر، ج ۱.
- قزوینی، زکریا بن محمد (۱۳۷۳). آثار البلاد و اخبار العباد، تصحیح میرهاشم محدث، تهران: امیرکبیر.
- خواندمیر، غیاث الدین بن همام (۱۳۸۰). تاریخ حبیب السیر، تصحیح جلال الدین همایی، تهران: خیام، ج ۴.
- حافظ ابرو، عبدالله بن لطف الله (۱۳۸۰). زبدة التواریخ، حافظ ابرو، تصحیح سید کمال حاج سید جوادی، تهران: چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد، ج ۴.
- وصاف شیرازی، عبدالله بن فصل الله (۱۳۸۳). تحریر تاریخ وصاف، تصحیح و بازنویسی عبدالمحمد آیتی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- بناکتی، ابوسلیمان داوود (۱۳۴۸). روضه اولی الالباب فی معرفه التواریخ و الانساب، تاریخ بناکتی، تصحیح جعفر شعار، تهران: انجمن آثار ملی.
- تنوی، قاضی احمد و قزوینی، آصف خان (۱۳۸۲)، تاریخ الفی، ترجمه غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- نوی، عبدالحسن (۲۵۳۶). اسناد و مکاتبات تاریخی از تیمور تا شاه اسماعیل، متن، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- اعتمادالسلطنه، محمد حسن خان (۱۳۶۷). تاریخ منتظم ناصری، تصحیح محمد اسماعیل رضوانی، تهران: دنیای کتاب، ج ۲ و ۳.
- افضل الملک، غلامحسین (۱۳۶۱). افضل التواریخ، تصحیح منصوره اتحادیه و سیروس سعدوندیان، تهران: نشر تاریخ ایران.
- سالور، قهرمان میرزا (۱۳۷۴). روزنامه خاطرات عین السلطنه، تصحیح مسعود سالور و ایرج افشار، تهران: اساطیر، ج ۱ و ۲ و ۳.
- سپهر، عبدالحسین خان (۱۳۸۶). مرآت الوقایع مظفری، تصحیح عبدالحسین نویی، تهران: میراث مکتوب، ج ۱ و ۲.
- مجیدالاسلام کرمانی، احمد (۲۵۳۶). تاریخ انحطاط مجلس، احمد خلیل پور، اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- اقبال، عباس (۱۳۸۴)، تاریخ مغول، تهران: امیر کبیر.
- تشکری، عباس (۲۵۳۶)، ایران به روایت چین باستان، تهران: موسسه روابط بین المللی (وزارت خارجه).
- علی بحرانی پور، «تلاش هایی برای بومی سازی مکتب آنال مطالعه موردی دیدگاه های استاد علی مظاهری در فصل میانی کتاب جاده ابریشم»، تاریخ نگری و تاریخ نگاری، سال ۲۳، شماره ۱۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۲، صص ۵ تا ۳۷.
- وثوقی، محمدباقر (۱۳۹۶)، میراث دربانوردان ایرانی در بنادر چین «گونچو، چوانچو، خانجو»، تهران، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.
- قرچانلو، حسین (۱۳۹۲)، جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- Afzal al-Molk, Gholam-Hossien (1982), Afzal al-Tavarikh, corrected by Masoureh Etehadiye va Sirous Sa'advandian, Tehran, Tarikh-e Iran Publication. [In Persian].

- Anonymous (1938), the Collection of Histories and Stories, corrected and annotated by Mohammad Taghi Bahar and Behjat Ramezani, Tehran, Kolale-ye Khavar. [In Persian].
- Bahanipour, Ali (2013), "Endeavors to domestication of the Annal school a case study on Prof. Ali Mazaheri's viewpoints in the middle chapters of the Silk Road book", *Historicity and Historiography*, Year 23th, No. 12, autumn and winter, pp. 5 to 37. [In Persian].
- Bal'ami, Abu Ali (1997), *Tabari's Book of History*, Translated by Mohammad Rowshan, Tehran, Soroush, vol. 4. [In Persian].
- Bonakati, Abu Soleyman Davood (1968), *the Paradise of the Wise in Comprehending the Histories and Lineages*, corrected by Ja'far Sho'ar, Teran, Anjoman-e Asar-e Melli. [In Persian]
- Dinewari, Abu Ali (2004), *the News of the Generations*, translated by Mahmud Mahdavi Damghani, Tehran, Nei Publishing. [In Persian].
- E'temad al-Saltaneh, Mohammd Hassan Khan (1988), *History of Naser al-Din Shah's Administration*, corrected by Mohammad Esma'il Rezvani, Tehran, Donya-ye Ketab, vols. 2 & 3. [In Persian].
- Eqbal, Abbas (2004), *the History of the Mongol*, Tehran, Amir Kabir. [In Persian].
- Gardizi, Abu Sae'id Abd al-Hay (1984), *the Adornment of the Records*, corrected by Abd al-Hay Habibi, Tehran, Donya-ye Ketab. [In Persian].
- Gharachanlou, Hossien (2013), *the Historical Geography of Islamic Countries*, Tehran, Sazman-e Motal'ee va Tadvin Kotob Olum-e Ensani the Orginazation for Study and Compliation of Humanities Books. [In Persian]

- Hafez Abru, Abdallah ibn Lotfallah (2001), the Elite of the Histories, corrected by Seyyed Javad Hajj Seyyed Javadi, Theran, Chap va Entesharat-e Vezarat-e Farhang va Ershad the Publishing House of the Ministry of Culture and Islamic Guidance, vol. 4. [In Persian].
- Hamedani, Rashid al-Din Fazallahv (2006). the Comprehensive History; History of Kings of Kitay, corrected by Mohammad Rowshan, Tehran, Miras-e Maktob. [In Persian].
- Ibn Khordadbeh (1990), the Routes and the Lands, translated by Sae'id Khakrand, Tehran, Mo'asseseh Motale'at va Entesharat Tarikhi. [In Persian].
- Joweyni, Atamalek (2006), the Joweni's Jahangosha History, Tehran, Donya-ye Ketab, vol. 1. [In Persian].
- Kermani, Majd al-Eslam (1978), the History of decline of the Mjlis, corrected by Ahmad Khalilpour, Isfahan, University of Isfahan. [In Persian].
- Khatayie, Seyyed Aliakbar (1978), the Book of Qitay, corrected by Iraj Afshar, Tehran, Markaz Farhangi Asnad Asiya. [In Persian].
- Khwand Mir, Ghiath al-Din ibn Homam (2001), the History of Habib al-Siar, corrected by Jalal al-Din Homa'i, Tehran, Khayyam, vol. 4. [In Persian].
- Lamb, Alastair (1964), "A visit to Siraf, an ancient port on the Persian Gulf", Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society, Vol. 37, No. 1 (205).
- Mazaheri, Ali (1993), the Silk Road, translated by Naser Malek-e Noban, Tehran, Pazhoheshgahe Olum Ensani va Motale'at-e Farhangi. [In Persian].
- Meinecke, Friedrich (1972), Historism the Rise of a New Historical Outlook, London: Routledge & Kegan Paul, 1972.
- Moskvey, Ahmad ibn Ali(1989), Experiences of the Nations, Translated by Abolghasem Emami and Alinaqi Monzavi, Tehran Soroush, vol. 1. [In Persian].
- Narshakhi, Mohammad ibn Ja'far (1984). the History of Bokhara, Translated by Modarres Razavi, Tehran, Toos Publication. [In Persian].
- Nava'i, Abd al-Hassan (1978), Historical Documents and Corresponding from the Timurid up to Isma'il I, Tehran, Bongah Tarjome van Nashre-e Ketab [Company of Book Translating and Publishing. [In Persian].
- Qazvini, Zakaria ibn Mohammad (1993), the Remnant of the Land and the News of the Pious, corrected by Mir Hashem Mohaddes, Tehran, Amir Kabir. [In Persian].
- Rickert, Heinrich (1986), The Limits of Conception Formation in Natural Sciences, New York, Cambridge University Press.
- Sallour, Gahrman Mirza (1995), E'in al-Saltaneh's Diaries, corrected by Massoud Sallour va Iraj Afshar, Tehran, Astir, vols. 1-3. [In Persian].
- Sepehr, Abd al-Hossien Khan (2007), the Mirror of the Mozaffar al-Din Shah's Era, corrected by Abd al-Hassan Nava'i, Tehran, Miras-e Maktob. [In Persian].
- Shabankarei, Mohammad ibn Ali (2002), the Summit of the lineages, corrected by Mir Hashem Mohaddes, Tehran, Amir Kabir, vol.1. [In Persian].

- Sharaf al-Zaman Tahir Marvzi, *On China, the Turks and India*, Tranlated and commentated by V. Minorsky, London: the Royal Asiastic Society, 1942.
- Soleyamn, Sirafi (2002), *the Chain of Histories or the News of China and India*, translated by Hossien Gharachanluo, Tehran, Asatir. [In Persian].
- Stein, Aurel S. (1907), *Ancient Khotan*, Oxford, Clarendon Press .
- Tabari, Mohammad ibn Jarir (1994), *the History of Tabari*, translated by Abulghasem Payandeh, Tehran, Asatir, vol. 9. [In Persian].
- Tashakkori, Abbas (1987), *Iran according to the Ancient China's narration*, Tehran, Institution for International relations (the Ministry of Foreign Affairs). [In Persian].
- Tatawi, Ghazi Ahmad and Qazvini (2002), *the History of the Millennium*, translated by Gholam-Reza Tabataba'i Majd, Tehran, Entesharat-e Elmi va Farhangi. [In Persian].
- Troeltsch, Ernest (1912), *Protestantism and Progress; a Historical Study of the Relation of Protestantism to the Modern World*, London, Williams & Norgate.
- Vasaf, Abdallah ibn Fazlallah (2003), *Vasaf's Hitory*, corrected by Mohammad Ebrahim Ayati, *Pazhoheshgahe Olum Ensani va Motale'at-e Farhangi* [the Institute for the Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Vosoghi, Mohammad-Bagher (2017), *the Herutage of the Iranian Navigators in China's Ports (Guangjo, Chuancho, Shanghai)*, Tehran, Pazhoheshgah Mirase Farhangi va Gardeshgari [the Research Center of Chltural heritage and Tourism Orgnization. [In Persian].
- Whitehouse, David (1971), "The Houses of Siraf", *Archaeology*, Vol. 24, No. 3, A special issue highlighting ISLAMIC ARCHAEOLOGY, pp. 255-262.
- Yule, Henri (1913), *Cathay and the way thither: being a collection of medieval notices of China*, London, printed for the Hakluyt society.